

NUO MITŲ PRIE TIKROVĖS: PSICHIKOS SVEIKATOS VAIZDAVIMAS ŽINIASKLAIDOS PRIEMONĖSE

Metodinė priemonė

**EGLĖ ŠUMSKIENĖ,
JURGA MATAITYTĖ-DIRŽIENĖ**

Vilniaus oro uosto įkaimu
ligota motina su sūnumi

Niekas nekreipė dėmesio, nuolat sukiniėjasi ir netgi su berniuku.

Redakcija VYSNIAUSKAITĖ
L.R. Jarauskaitė

Pasitikus negalia turinti vilnie-
te M.B. redakcijai pavardė žino-
mė. - Red.) su sūnuku devyume-

Divvyžiū pensiono įžymybė
kita pensiono gyventojai A. Rybakova.
Audronė URBONAITĖ
korespondente
12-09
chikos negalia tur-
nervadinėti k
mato Bur
7-0

**NUO MITŲ PRIE TIKROVĖS:
PSIČIKOS SVEIKATOS VAIZDAVIMAS
ŽINIASKLAIDOS PRIEMONĖSE**

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
GLOBALI INICIATYVA PSICHIATRIJOJE

Eglė Šumskienė, Jurga Mataitytė-Diržienė

**NUO MITŲ PRIE TIKROVĖS:
PSIČIKOS SVEIKATOS VAIZDAVIMAS
ŽINIASKLAIDOS PRIEMONĖSE**

Metodinė priemonė

Vilnius

2013

UDK 316.774:616.89

Ri91

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti:

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba, (2013 m. vasario 13 d., protokolas Nr. 1)

Recenzavo:

Doc. Tatjana Melnyčiuk, Europos humanitarinio universiteto lektorė, Baltarusijos žurnalistų asociacijos valdybos narė.

Dr. Deimantas Jastramskis, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos instituto lektorius, Lietuvos žurnalistikos centro direktorius.

Metodinė priemonė parengta gavus Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos paramą

Šio leidinio turinys nebūtinai turi atitikti rėmėjų poziciją ir už jį Europos Sąjunga ir LR Užsienio reikalų ministerija neatsako.

II pataisytas, papildytas ir išverstas leidimas.

I leidimas rusų kalba 2012 m.: Эгле Шумскене, Юрга Матайтите-Диржене. От мифов к реальности: освещение темы психического здоровья в средствах массовой информации.

ISBN 978-609-459-172-3

© Eglė Šumskienė, 2013

© Jurga Mataitytė-Diržienė, 2013

© Vilniaus universitetas, 2013

© Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2013

Turinys

Įvadas	8
Psichikos sveikata ir sutrikimai – kas tai?	10
Skirtingi psichikos sutrikimų aiškinimai	10
Psichikos sutrikimų ir psichikos sveikatos apibrėžtys ir juos įvardijantys terminai	15
Psichikos sutrikimų paplitimas	18
Skirtumai tarp psichikos ir intelekto sutrikimų	20
Psichikos sveikata žiniasklaidos priemonėse	23
Teigiamos ir neigiamos informacijos pusiausvyra: kaip jos pasiekti?	25
Naujienu vertingumas	26
Psichikos sutrikimų stereotipai ir stigma	30
Stereotipai	30
Stigma	33
Žurnalistų vaidmuo mažinant psichikos sutrikimų stigmą	39
Kaip rašyti apie psichikos sveikatą ir kriminalinį kontekstą	40
Stigmatizuojanti kalba ir stereotipai: kaip jų išvengti?	42
Žiniasklaidos vaidmuo formuojant psichikos sutrikimų sampratą	44
Tyrimai apie sutrikusios psichikos asmenų vaizdinius žiniasklaidoje	49
Psichikos sveikatos temų pateikimo žiniasklaidoje problemos	53
Tinkamas psichikos sveikatos problematikos pateikimas	55
Interviu psichikos sveikatos temomis	57
Apibendrinimas	63
Naudota literatūra:	65

Ivadas

Psichikos ligos visais laikais ne tik kėlė nerimą, baimę, bet ir domino žmones. Šiame informacinės visuomenės amžiuje apie psichikos sveikatą nesunkiai galime sužinoti viską: jų paplitimo statistiką, gydymo įstaigas, lotyniškus diagnozių pavadinimus, naujos kartos neuroleptikus ir jų efektyvumą, psichosocialinę reabilitaciją ir kitus dominančius dalykus. Tereikia paieškoti internete, apsilankyti bibliotekoje, pabendrauti su specialistais ar pačiais sutrikusios psichikos asmenimis. Tačiau tai nėra populiariausi būdai gauti informacijos psichikos sveikatos klausimais. Kaip rodo tyrimai, žiniasklaida yra pagrindinis informacijos apie sutrikusios psichikos asmenis šaltinis. Žiniasklaidai vaizduojant sutrikusios psichikos asmenis, dažniausiai pasitelkiamas kriminalinis kontekstas – pateikiama informacija apie jų įvykdytą nusikaltimą, agresyvų, nenuspėjamą būdą ir visuomenei keliamą pavojų. Negatyvi informacija apie psichikos sutrikimus patiriančius asmenis pateikiama pačiose įvairiausiose žiniasklaidos priemonėse: knygose, žurnaluose, filmuose, televizijos ir radijo laidose, laikraščiuose, internete ir naujienų žiniasklaidoje, todėl ji pasiekia visas socialines ir amžiaus grupes. Visuomenė pasitiki žiniasklaidoje skelbiama informacija apie sutrikusios psichikos asmenis, todėl didėja šios socialinės grupės atskirtis, komplikuojasi jų visavertis funkcionavimas visuomenėje.

Šios metodinės priemonės autorės 2009 metais atliko kompleksinį mokslinį tyrimą, kuriame surinko informaciją apie tai, kaip Lietuvos žiniasklaidoje pristatomi sutrikusios psichikos asmenys, kokias žinias šiomis temomis pastebi visuomenės nariai ir ko tikisi iš žurnalistų, rašančių psichikos sveikatos temomis ir, galiausiai, – kaip į žiniasklaidoje skelbiamą informaciją psichikos sveikatos temomis reaguoja patys sutrikusios psichikos individai. Tyrimas atskleidė, jog psichikos sutrikimai dažniausiai pristatomi nusikaltimo fone, tokio pobūdžio informaciją dažniausiai ir pastebi žiniasklaidos vartotojai

(tarpe jų – ir patys sutrikusios psichikos asmenys). Pastaruosius tokio pobūdžio informacija itin skaudina, tačiau dėl egzistuojančios stigmatos ir neigiamų nuostatų jie patys nėra linkę eiti į viešumą ir stengtis paneigti tendencingai skelbiamas žinias.

Tyrimo, kurio duomenys pasitelkiami iliustruojant tekstą konkrečiais pavyzdžiais ir statistine informacija, eigoje sukaupta patirtis ir padarytos išvalgos buvo vienos pagrindinių priežasčių parengti leidinį žiniasklaidos atstovams. Tikime, jog sutrikusios psichikos asmenys yra neatskiriama visuomenės dalis, galinti reikšmingai prisidėti prie visų mūsų gerovės kūrimo, tačiau jiems trukdo socialiniai barjerai, tokie kaip stigma, stereotipai ir neigiamos nuostatos. P. Corrigan ir kt. (2005) išskyrė tris būdus šioms kliūtims įveikti: protestas, švietimas ir kontaktas. Leidinys parengtas vadovaujantis švietimo strategija ir įsitikinimu, jog asmenys, turintys daugiau informacijos apie psichikos sutrikimus, linkę mažiau stigmatizuoti ir vykdant informacijos sklaidą galima tikėtis šio neigiamo reiškinių sumažėjimo.

Tad vienas pagrindinių šio leidinio tikslų – atskleisti psichikos sveikatą kaip sudėtingą daugiasluoksnį reiškinį, aptarti sutrikusios psichikos asmenų pristatymo žiniasklaidoje būdus ir pasiūlyti naujas šios socialinės grupės problemų pateikimo perspektyvas.

Kiekvienas šios metodinės priemonės skyrius sudarytas siekiant užtikrinti balansą tarp mokslinės informacijos ir konkrečių praktinių patarimų, kaip rašyti psichikos sveikatos temomis, bendrauti, naudoti nuotraukas. Tikimės, jog šis leidinys Jūsų darbe bus patikimas vedlys į intriguojančią, tačiau iki šiol žiniasklaidoje ganėtinai vienpusiškai atskleidžiamą psichikos sveikatos tematiką.

Psichikos sveikata ir sutrikimai – kas tai?

Psichikos sveikatos ir sutrikimų prigimtis įvairiose mokslo disciplinose ir skirtingose kultūrose yra diskusijų ir įvairių teorinių aiškinimų objektas jau ne vieną šimtmetį. Norėdami išgyventi, žmonės siekia suvaldyti juos supantį didelį, nesuprantamą ir chaotišką pasaulį, sukurti savo tvarką, suteikti pavadinimus objektams ir reiškiniams. Reiškiniai, kurių žmonės negali perprasti, kurie atrodo iracionalūs ir kelia baimę, nuo seno skatina žmones kurti apie juos pasakojimus ar istorijas. Tokie nesuprantamų reiškinių pavadinimai ir pasakojimai apie juos padeda suvokti ir įprasminti pasaulį ir savo patirtis jame. Istorijų kūrimas ir pasakojimas yra vienas iš svarbiausių būdų, kuriais žmonės kuria ir išreiškia suvokimą apie objektų ir reiškinių prasmes (Casey, 2003). Psichikos sutrikimai yra vienas iš tų reiškinių, kurie vis dar neturi vienareikšmio ir abejonių nekeliančio aiškinimo. Todėl visuomenėje egzistuojantis suvokimas apie psichikos sveikatą ir psichikos sutrikimus yra „apaukęs“ įvairiausių aiškinimų, istorijų, teorijų klodais.

Skirtingi psichikos sutrikimų aiškinimai

Psichikos sutrikimai tiek istorijos tėkmėje, tiek šiuo metu buvo ir yra suvokiami labai skirtingai. Antropologų tyrimai rodo, kad įvairiose kultūrose psichikos sutrikimai suvokiami skirtingai: *Pvz. vakarų kultūrose žmogus, girdintis balsus, kurių negirdi niekas kitas, bus laikomas sergančiu psichikos liga ar patiriančiu psichikos sutrikimą. Tuo tarpu Karibų šalių, Sibiro tautų, Vakarų Amerikos indėnų tautos tokius žmones gerbs kaip šamanus, turinčius gebėjimą bendrauti su kitais pasauliais.* Vakarų kultūrose psichikos sveikatos ir sutrikimų supratimas remiasi medicininėmis žiniomis, o pagrindiniais psichikos sveikatos ekspertais, kuriems visuomenė patiki šios srities kontrolę, laikomi psichiatrai. Tačiau net ir tarp medikų egzistuoja priešinga bei radikali pozicija teigianti, kad psichikos sutrikimai – tai tik visuomenės sukurta problema. Ji kuriama ir palaikoma paplitusiais stereotipais ir etiketėmis,

klijuojamomis asmenims, kurie suvokiami kaip nesilaikantys bendrų, visuomenėje priimtų, normų (Scheff, 1974). Tad šiuolaikinis supratimas apie psichikos sveikatą ir sutrikimus apima įvairiausius aspektus: biologinius, psichologinius, funkcinus, kultūrinius, normatyvinius.

Mūsų dienų supratimui apie psichikos sveikatą ir sutrikimus turėjo įtakos tokių sutrikimų sampratų istorinė raida.

Senovės Graikijoje, plėtojantis medicinos ir kitiems mokslams, buvo pradėta domėtis ir psichikos sutrikimų supratimu bei gydymu, buvo pradėti kurti iki šiol naudojami ligų pavadinimai. Romos imperijos laikotarpiu buvo parašytas, ko gero, pirmasis traktatas apie psichikos ligas ir sukurtas terminas *insania* – „beprotystė“. Žlugus Romos imperijai ir įsitvirtinus Bažnyčios dogmoms, požiūris į psichikos sutrikimus keitėsi. Psichikos sutrikimai buvo nesuprantamas reiškinys, tad buvo vertinami kaip velnio apsidimas, todėl buvo deginamos raganos ir kitais žiauriais būdais bandoma atsikratyti velnio. XVI–XVII a. kito ir požiūris į sutrikusios psichikos asmenis. Jie buvo laikomi vienuolynuose, kalėjimuose, rūsiuose, kur buvo „gydomi“ žiauriais būdais: surakinami grandinėmis, ant galvų pilamas šaltas vanduo, gąsdinami įvairiausiais būdais, sukami centrifuga, nuleidžiamas kraujas ir t. t.. Tik XVIII a. sutrikusios psichikos asmenimis ima domėtis medicina, prasideda psichikos ligonių laisvinimo era. Sutrikusios psichikos asmenų prieglaudos laipsniškai virto psichiatrinėmis ligoninėmis. Psichikos ligos ir sutrikimai, jas sukeliantys veiksniai, gydymo galimybės tapo įvairių sričių mokslininkų dėmesio ir tyrimų objektu (Kriščiūnas 2002; Dembinskas 2003; Morris et al. 1971).

Skirtingos mokslinės teorijos psichikos sutrikimus aiškina įvairiai:

- **kaip deviaciją** – nukrypimą nuo normų. Pasak šios teorijos atstovų, visuomenės sklandžiam funkcionavimui būtinos tam tikros taisyklės ir standartai (normos), nusakantys, kas yra normalu ir kas yra patologija. Normų taikymas asmenims – tai visuomenės kontrolės forma. Visuomenės normos nurodo, kas yra normalu, o kas jau patologiška. Jeigu asmuo neatitinka visuomenės normų (*puz.*, *girdi balsus*), tam, kad jį „pataisytų“,

atsakingos institucijos ar profesijos (*pvz., gydytojai psichiatrai*) gali imtis korekcinę priemonę – tokį asmenį versti gydytis ar pan. (Durkheim 2001; Baltrušaitytė 2003).

- **kaip** tam tikrą **socialinį vaidmenį** (t.y. buvimas ne dirbančiuoju, o ligoniu). Visuomenė veikia kaip subalansuota sistema, kurios sklandžiam funkcionavimui kelia grėsmę liga ar sveikatos sutrikimai, nes apriboja socialinių vaidmenų veiksmingą atlikimą, būtiną visuomeninei tvarkai palaikyti. *Pvz., mažame miestelyje susirgus vieninteliam jame dirbančiam gydytojui, kuris nebegali teikti konsultacijų ir gydyti kitų gyventojų, grėsmė kyla viso miestelio sklandžiam gyvenimui – negavę gydytojo paslaugų žmonės gali mirti ar yra priversti gydytis važiuoti kitur.* Gera sveikata tapatinama su asmens gebėjimu atlikti socialinius vaidmenis, o liga ar sveikatos sutrikimai laikomi nukrypimu nuo normų, nes lemia nusišalinimą (nebūtinai sąmoninga asmens valia) nuo socialinių vaidmenų ir atsakomybės, kurių iš jo tikimasi. Liga ar sveikatos sutrikimai suteikia asmeniui tam tikrų privilegijų ir atleidžia nuo tam tikrų socialinių vaidmenų vykdymo (*pvz., sergančiajam leidžiama nedirbti, nesitikima, jog jis rūpinsis buitimi, ypatingai rūpinamasi jo mityba ir pan.*), suteikia teisėtą sergančiojo statusą (Baltrušaitytė 2003).

- **kaip** asmeniui klajuojamą tam tikrą „**etiketę**“. Dėl kokių nors priežasčių visuomenė tam tikrą elgesį ima vertinti kaip deviantinį – neatitinkantį normų ir taisyklių (*pvz., kaip anksčiau minėtas balsų girdėjimas*). Tokio elgesio apraiškos įvardijamos sukuriant etiketę (*pvz., balsus girdintys žmonės pavadinami „psichikos ligoniais“*). Tokia etiketė gali būti taikoma remiantis panašumo principu, (*pvz., pamačius gatvėje su savimi besikalbantį žmogų galima pagalvoti, kad jis girdi balsus ir todėl jis gali būti „psichikos ligonis“*). Etiketė įgauna tam tikrą prasmę ir netgi tiesiogiai nesusidūrus su deviantiniu elgesiu gali nusakyti, ko iš ja pažymėto asmens galima tikėtis, kaip su juo elgtis ir t.t. Ją gavęs asmuo taip pat žino, kokio elgesio iš jo tikisi visuomenė – taigi etiketė sukuria ligą (Busfield 2000; Giddens 2005; Baltrušaitytė 2003). *Pavyzdžiui, pamatę gatvėje tokį su*

savimi besikalbantį žmogų bandome apeiti jį didesniu atstumu, norėdami išvengti, nes „žinome“, jog „psichikos ligoniai“ nestabilūs ir nežinia, ko iš jų galima tikėtis. Tuo tarpu minėtas asmuo, pamatęs, kad kiti jo vengia, susirūpina ir eina pas savo gydytoją prašyti, kad jį paguldytų į ligoninę, nes su juo vyksta kažkas neįprasto.

- kaip **visuomenės naudojamą būdą kontroliuoti asmenis.**

Šis požiūris istorijos eigoje atsiradusius naujus psichikos sutrikimų gydymo būdus vertina kaip naujas psichikos sutrikimų visuomeninės kontrolės ir reguliavimo formas, padedančias atsiriboti nuo sutrikusios psichikos asmenų uždarant juos institucijose (*psichoneurologiniuose pensionatuose toli nuo didesnių gyvenviečių ar psichiatrinėse ligoninėse*), sukuriančias klasifikacijos sistemas, leidžiančias asmenis skirstyti į normalius ir ne (*pvz., homoseksualumas buvo priskirtas psichikos sutrikimams, jo diagnozė įtraukta į oficialius ligų klasifikatorius ir nuo jo buvo gydoma – šiuo metu tai nebėra laikoma liga*), iškrypėlius ar bepročius (Baltrušaitytė 2003; Leonavičius et al. 2005).

- kaip **socialinių priežasčių nulemtus susirgimus** – ši pozicija remiasi tyrimų duomenimis, atskleidžiančiais, jog: tikimybė susidurti su psichikos sutrikimais ir problemomis didėja mažėjant socioekonominiam žmogaus statusui (*sergančių šizofrenija yra procentaliai daugiau Amerikos varginguose gyvenamuosiuose rajonuose*¹); moterims psichikos sutrikimai diagnozuojami dažniau nei vyrams (didžiąją moterų sutrikimų dalį lemia depresijos diagnozė), tačiau vyrai mažiau linkę dėl emocijų sunkumų ieškoti profesionalios pagalbos nei moterys, todėl gali nepatekti į oficialią statistiką ir apskaitą; psichikos sveikatai įtakos turi ir rasių skirtumai (Baltrušaitytė 2003; Rogers ir Pilgrim 2005).

- kaip **visuomenės sukurtą konstrukta** – tam tikrai visuomenei būdingą psichikos sutrikimų supratimo modelį sukuria kalba ir kita

---

¹ Prastesnė ekonominė ir socialinė padėtis lemia didesnes galimybes patirti neigiamą stresą ir įtampą, mažesnes galimybes gauti reikiamą medicininę ir socialinę pagalbą, todėl formuojasi uždaras ratas: mažai galimybių psichikos sutrikimų prevencijai ir gydymui pasireiškus pirmiesiems požymiams, brangiems psichotropiniams vaistams ir t.t., todėl asmuo turi mažiau galimybių pasveikti, jo liga neigiamai atsiliepia jo artimiesiems ir t.t.

komunikacija, naudojama įvardinant tokius reiškinius kaip psichikos sutrikimus ar psichikos sveikata (Good 1997). Kaip teigė filosofas Martinas Heideggeris: „Žodžiai – kaip drožėjo kaltas – greičiau gali sukurti tai, kas prieš tai niekada neegzistavo, nei paprasčiausiai apibūdinti tai, kas jau egzistuoja. Žmogui kalbant būvį įgauna ne tik tai, apie ką jis kalba, bet ir pats žmogus“. Naudojami psichikos sutrikimų apibūdinimai savyje turi istorijos eigoje susiformavusių reikšmių klodus – pvz., kad tokie žmonės turi mistinių galių, ar kad juos reikia izoliuoti ir panašiai. Reiškiniui, kuris vadinamas ir suprantamas kaip psichikos sutrikimai, įtaką daro daug veikėjų:

- o visuomenės struktūros sankloda – kokie asmenys ir grupės toje visuomenėje labiausiai vertinami – jauni, pragmatiški ir darbštūs, ar vyresnio amžiaus, dvasinio gyvenimo puoselėjimu užsiimantys, ar dar kiti;

- o profesinių grupių vaidmenys ir šių vaidmenų svarba visuomenėje – ar ypatingai svarbūs gydytojai, ar žiniuoniai, šamanai ir užkalbėtojai;

- o visuomeninės institucijos – ar psichikos sveikatai skiriamas ypatingas dėmesys, yra už šią sritį atsakingos ministerijos ar jų skyriai ir pan., ar psichikos sveikata nėra svarbi ir šia sritimi nesirūpina nė viena tik tam skirta institucija, nėra specialių teisės aktų ir pan.;

- o valdymo sistema – Sovietų Sąjungos sistemoje psichiatrija ir psichikos sutrikimai turėjo ypatingą statusą, leidusį susidoroti su sistemai neįtinkančiais asmenimis;

- o žiniasklaida – ar ji tarnauja visuomenei pranešdama apie valdžios institucijų nesirūpinimą ar netinkamą rūpinimąsi šia sritimi, ar nekritiškai retransliuoja oficialių asmenų išsakomą informaciją ir neieško gilesnių ir ne visiškai akivaizdžių problemų atsiradimo aplinkybių;

- o farmacinės kompanijos – kiek yra reguliuojamas jų noras parduoti kuo daugiau psichotropinių vaistų ir savo interesų propagavimas psichiatrams ir kitoms grupėms;

- o patys sutrikusios psichikos asmenys – kiek jie yra aktyvūs ir matomi kaip lygiaverčiai, aktyvūs visuomenės nariai, atstovaujantys savo poziciją ir interesus, kalbantys apie patiriamas problemas ir pasiekimus;

- o jų šeimų nariai ir t.t.

Tokiems istorijos eigoje susiformavusiems prasmių konstruktams būdinga ir tai, kad jie nurodo, kaip su šia asmenų grupe bus elgiama. Todėl, jeigu su psichikos sutrikimų konstruktais susiejamos negatyvios prasmės (pvz., *manoma, jog jie linkę nusikalsti, agresyvūs*), tai lemia ir negatyvų elgesį sutrikusios psichikos asmenų atžvilgiu (*jų reikia vengti, saugotis, neleisti apsigyventi kaimynystėje, nepriimti į darbą ir pan.*), negatyvius tikslus (*izoliuoti*), kalbą („*bepročiai*“, „*maniakai*“ ir pan.) ir t. t. Kalba ir komunikacija kuria socialines realybes (McNair ir Sanchez 2007), todėl terminų – „beprotis“, „psichas“ ir panašių naudojimas primeta ir vertinimą – bepročius reikia laikyti uždarytus specialiose institucijose, psichai kelia grėsmę aplinkiniams ir t.t.

Psichikos sutrikimų ir psichikos sveikatos apibrėžtys ir juos įvardijantys terminai

Bandymai apibrėžti psichikos sutrikimus paprastai prasideda įvardijant, kas yra gera psichikos sveikata. Vieną iš plačiausiai paplitusių ir naudojamų geros psichikos sveikatos sampratų siūlo Pasaulio Sveikatos Organizacija (PSO):

„Psichikos sveikata nėra tiesiog psichikos sutrikimų nebuvimas. Tai gera žmogaus savijauta, kai jis kasdien gali realizuoti savo potencialą, susidoroti su įprastu stresu gyvenime, produktyviai ir efektyviai dirbti bei prisidėti prie savo bendruomenės gerovės.“

Apibrėžiant psichikos sutrikimus bene dažniausiai bandoma rasti ribą, skiriančią normalumą ir patologiją. Galima teigti, kad šiuo metu dar nėra vienos psichikos sutrikimų apibrėžties, kuri būtų visuotinai priimtina. Iš dalies taip yra todėl, kad psichikos būsenos ar elgesys, kurie laikomi nenormaliais vienoje kultūrinėje terpėje, gali būti priimtini ir normalūs kitoje, kaip kad buvo minėta ankstesniame poskyryje. „Normalumo“ ir „patologijos“

supratimas gali skirtis netgi ir toje pačioje visuomenėje, skirtingose socialinėse grupėse ar netgi skirtingose socialinėse situacijose (WHO 2001). *Pavyzdžiui, jeigu apsirengęs maudymosi kostiumu asmuo ateis į darbą – tai suprasime kaip nenormalų elgesį, tačiau plažė ar baseine tokia apranga atrodo visiškai įprasta.* Todėl psichikos sutrikimai apibrėžiami gana įvairiai – nuo labai konkrečių ir grynai medicininių (biologinių) aspektų, iki labai abstrakčių įvardijimų. Taip pat ieškoma ir apibendrinamųjų variantų.

Bene dažniausiai naudojamas visuomenės sankcionuotų šios srities ekspertų – psichiatrų žiniomis paremtas apibrėžimas, kuris palaiko biomedicininį psichikos sutrikimų supratimo modelį (Foster 2007). Jis užfiksuotas Amerikos psichiatrų asociacijos sukurtame „Psichikos sutrikimų diagnostikos ir statistikos vadove“ (angl. *The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*). Šiuo metu taikomas ketvirtasis atnaujintas jo variantas (toliau tekste – DSM-IV-TR). DSM-IV-TR vartojamas terminas „psichikos sutrikimas“ (angl. – *mental disorder*).

Jis apibrėžiamas taip: „tai kliniškai svarbus individo elgesio ar psichologinis sindromas arba modelis, kuris siejasi su esamu distresu ar negalia (vienos ar daugiau svarbių funkcionavimo sričių pažeidimu), ar su smarkiai padidėjusia rizika mirti, patirti skausmą, negalią ar reikšmingą laisvės apribojimą. Papildomai šis sindromas ar modelis neturi būti priimtinas ar kultūriškai sąlygotas atsakas į tam tikrus įvykius, pvz., artimųjų mirtį. Nepriklausomai nuo priežasties, psichikos sutrikimai pasireiškia individo elgesio, psichologinėmis ar biologinėmis disfunkcijomis“ (cit. pgl. DSM-IV-TR 2000, xxxi).

Tačiau tai nėra vienintelė vartojama „psichikos sutrikimų“ termino apibrėžtis. Pvz., Jungtinės Karalystės Psichikos sveikatos įstatyme „psichikos ligos ir sutrikimai“ tapatinami ir apibrėžiami kaip „bet koks proto (angl. – *mind*) sutrikimas ar negalia“ (*UK's Mental Health Act 2007, 7*).

Apibrėžiant psichikos sutrikimus svarbu ir tai, kokiais konkrečiais žodžiais jie pavadinami, nes žodžiai perteikia ir tam tikras juose slypinčias

prasmes. Skirtingose kalbose lyg ir tapatūs žodžiai gali turėti skirtingas semantines prasmes. Pasaulyje kalbant apie psichikos (ne)sveikatą yra vartojama keletas terminų, dažnai laikomų lygiaverčiais, nesigilinant į galimas skirtingas jų potekstes bei reikšmes. Bene dažniausiai vartojami tokie terminai: „psichikos sutrikimai“ / „sutrikusios psichikos asmenys“ (angl. – *mental disorder / person with mental disorder*), „psichikos ligos“ / „psichikos ligoniai“ (angl. – *mental illness / mentally ill person*), „psichikos negalia“ / „psichiškai neįgalūs asmenys“ (angl. – *mental disability / persons with mental disability*). Pabandykime paanalizuoti, ką šie išvardinti terminai reiškia tiek bendrąja prasme, tiek kalbant apie psichikos sutrikimus.

Žodis „liga“ suponuoja, kad žmogus yra nuolatinio negalavimo būsenos – jis serga. Tuo tarpu psichikos sutrikimams būdingas cikliškumas, tad remisijų (simptomų nebuvimo) laikotarpiu asmuo gali nepatirti jokių sutrikimo simptomų ir funkcionuoti kaip visavertis individas. Todėl abejotina, ar galima teigti, kad remisijos metu asmuo serga. Be viso kito, liga yra ir audinių ir ląstelių lygmens patologinis procesas (Bagdonas et al. 2007), o esminę psichikos sutrikimų dalį sudaro funkcionavimo sutrikimai, todėl juos tiksliau apibūdina žodis „sutrikimas“. Svarbu paminėti, jog apibrėžiant „psichikos sutrikimus“ dažnai akcentuojama, kad tai neutralėsnis, turintis menkesnę medicininę potekstę terminas nei „psichikos liga“ (Reber 1985).

„Negalios“ terminas suponuoja sutrikimus, vykstančius individo, kaip visumos, lygmeniu, t.y. jog sutrikę visos žmogaus gyvenimo ir funkcionavimo sritys – jo fizinis kūnas neveikia taip, kaip turėtų, jis negali dirbti, pasirūpinti savimi, savo artimaisiais ir t.t. Tuo tarpu psichikos sutrikimai yra tik kūno lygmens funkcionavimo nuokrypiai, o ne viso asmens – sutrinka smegenų, kaip vieno iš organų, funkcija (Bagdonas et al. 2007). „Negalios“ terminas, kaip jis paprastai vartojamas bendrinėje kalboje, nurodo į kažką konkrečiau ir materialaus, fizinę ar psichologinę būklę, priskirtiną prie medicinos srities (Nocella 2009). Taip pat „negalia“ yra gana pastovi, mažai kintanti būklė – pvz., netekus kojos ji nebeataus. Tuo tarpu sergant psichikos ligomis jų simptomų gali nebūti keletą metų, arba jie gali pasireikšti tik vieną kartą

žmogaus gyvenime – todėl „negalios“ terminas nėra tinkamas. Šiuo terminu pabrėžiama ir tai, kad asmuo kažko negali, tad tokiam asmeniui šiuo terminu klijuojama sugedusio, nevisaverčio žmogaus etiketė – šitaip asmuo stigmatizuojamas. Todėl „psichinės negalios“ terminas vartotinas tik su išlygomis.

„Psichikos sutrikimo“ terminas pasirinktas vartoti šiame leidinyje todėl, kad jis, kitaip nei kiti dažnai vartojami terminai, turi menkesnę medicininę potekstę nei terminas „psichikos liga“; juo neakcentuojama asmens negalia, kaip nutinka vartojant terminą „psichikos negalia“, kuriuo asmuo paprastai nuvertinamas. Asmenys, kurių veikla ribota, ar kurie visiškai negali funkcionuoti tam tikrose gyvenimo srityse, vadinami neįgaliais. Sutrikusios psichikos asmenys veiktas atlieka kaip dauguma individų, tad vadintini įgaliais. Todėl rekomenduojama vartoti sąvoką „psichikos sutrikimai“, ir nevertoti sąvokos „psichikos negalia“ („negalė“) (Bagdonas et al. 2007).

Psichikos sutrikimų paplitimas

Remiantis Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis (2001, xiv), apie 450 mln. planetos žmonių kenčia nuo psichikos sveikatos sutrikimų ir su jais susijusių fizinių negalavimų. Psichikos sutrikimai sudaro apie 13 proc. visų pasaulio ligų, prognozuojama, jog iki 2020 m. šis skaičius gali pasiekti 15–17 proc. Kaip dažniausiai pasitaikančius ir laikomus didžiausia našta visuomenei, Pasaulio sveikatos organizacija išskiria šiuos psichikos sutrikimus: depresiją, priklausomybės ligas, šizofreniją, epilepsiją, Alzheimerio ligą, intelekto sutrikimus bei vaikystėje ir paauglystėje patiriamus psichikos sutrikimus (WHO 2001).

Epidemiologinių tyrimų duomenys rodo, kad vieną iš keturių žmonių gyvenimo eigoje gali ištikti psichikos sveikatos sutrikimai, dėl kurių teks kreiptis į psichikos sveikatos specialistus. Apie 9 proc. Europos gyventojų kasmet patiria depresinių sutrikimų, viena iš šešių Europos moterų kenčia nuo depresijos, sunkių psichikos sutrikimų kasmet patiria apie 2,6 proc. gyventojų

(McDaid 2008; Europos Parlamento pranešimas dėl psichikos sveikatos 2009). Kiekvienais metais Europos Sąjungoje nusižudo apie 59 000 žmonių, iš jų 90 proc. atvejų siejama su psichikos sutrikimais. Prognozuojama, kad iki 2020 m. depresija bus labiausiai paplitusi liga išsivysčiusiose šalyse ir antra neįgalumo priežastis pagal statistiką (Europos parlamento pranešimas dėl psichikos sveikatos, 2009).

Pasak Pasaulio sveikatos organizacijos ekspertų, Europoje 3 mln. suaugusiųjų (t. y., septyni iš tūkstančio žmonių) serga šizofrenija (WHO 2001). Šizofrenija serga vidutiniškai 1,1 proc. gyventojų, vyresnių nei 18 metų (McGrath et al. 2008), pasaulyje tai sudaro apie 51 milijoną žmonių.

Ekonominiai kaštai dėl prastos psichikos sveikatos Europos Sąjungoje, Norvegijoje, Islandijoje ir Šveicarijoje kartu paėmus sudaro 386 milijardus eurų (skaičiuojant 2004 m. kainomis), finansiniai nuostoliai, kurių visuomenė patiria dėl psichikos sutrikimų, sudaro 3–4 proc. valstybių narių BVP. Didžioji dalis šių kaštų susidaro už sveikatos priežiūros sistemos ribų – sistemingo nebuvimo darbe, nedarbingumo ir ankstyvo išėjimo į pensiją išlaidoms padengti. 2006 m. psichikos ligų gydymas ES atsiėjo 436 mlrd. eurų (McDaid 2008; Europos Parlamento pranešimas dėl psichikos sveikatos 2009).

Lietuvoje, renkant statistinius duomenis apie psichikos sutrikimus, susiduriama su tam tikromis problemomis. Mūsų šalyje registruojami tik kreipimosi į psichikos sveikatos priežiūros specialistus atvejai ir nėra fiksuojamas tikrasis tokių sutrikimų paplitimas, t. y. registruojami tik tie atvejai, kai asmuo kreipėsi į psichiatrijos įstaigą ir buvo gydomas stacionariai ar ambulatoriškai. Nėra duomenų, kiek ir dėl kokių psichikos sutrikimų gyventojai kreipiasi į kitų sričių gydytojus (Asadauskienė et al. 2005, 44).

Iš pateiktųjų duomenų matyti, kad Lietuvoje sutrikusios psichikos asmenų skaičius nežymiai didėja. Valstybinio psichikos sveikatos centro (VPSC) duomenimis, 2003 m. psichikos sutrikimų turėjo 160 467 asmenys, negalia dėl psichikos sutrikimų pripažinta 27 640 sergančiųjų, psichiatrijos ligoninėse gydyti 26 078 asmenys. Tuo tarpu 2011 m. Lietuvoje psichikos sutrikimų turėjo jau 163 959, iš jų naujai susirgo – 9 407 asmenys.

Sergamumas ir ligotumas depresija 2010 m. buvo 722 asmenys 100 000 gyventojų, 2011 metais ligotumas nuotaikos sutrikimais – 838 asmenys 100 000 gyventojų, šizofrenijos, šizotipinių ir kludiesinių sutrikimų – 755 asmenys 100 000 gyventojų (Higienos instituto Sveikatos informacijos centras, Valstybinis psichikos sveikatos centras). Kadangi šie duomenys atspindi tik besikreipiančių į psichiatrijos institucijas asmenų skaičių, tikėtina, kad jie nėra galutiniai.

Tikėtina, jog dalis sergančių asmenų nepatenka į apskaitą, nes pagalbos kreipiasi ne į psichiatrus, o į kitų sričių gydytojus, kai kurie asmenys apskritai niekur nesikreipia. Tačiau jie yra labai reikšminga visuomenės dalis ir jos patiriamos problemos ir sunkumai neišvengiamai turi įtakos visos šalies gerbūviui.

Skirtumai tarp psichikos ir intelekto sutrikimų

Viena didžiausių klaidų, kurias daro su psichikos ir intelekto sutrikimais tiesiogiai nesusidūrę visuomenės nariai – negebėjimas atskirti ar suprasti skirtumų tarp psichikos ir intelekto sutrikimų. Prie tokio visuomenės neinformuotumo ženkliai prisidėjo medicininis neįgalumo modelis, pagal kurį negalia buvo suvokiama kaip tam tikras žmogaus kūno funkcijų sutrikimas, trukdantis elementariai kasdinei veiklai, o pagalba negalią turintiems asmenims teikiama medicinos įstaigose, orientuojantis į medicininės korekcijas. Daugelyje buvusių Sovietinių respublikų (tarpe jų ir Lietuvoje) iki šiol išlikusios stacionarios globos institucijos, kuriose be diferenciacijos ar specializuotų paslaugų glojami sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenys.

Žurnalistai yra viena iš visuomenės grupių, kurių informuotumas ir gebėjimas korektiškai naudoti minėtas sąvokas, skirti dvi socialines grupes, sąlygotą aiškesnę visuomenės suvokimą apie jų specifiką, poreikius ir galimybes.

Informacija parengta pagal Inclusion Europe leidinį „Kartu dirbant galima sukurti geresnius įstatymus. Viešosios politikos sprendimų įtakojimo vadovas“, 2005

Intelektu sutrikimai

Ši sąvoka reiškia būklę, kuri nekinta visą gyvenimą. Dažniausiai intelekto sutrikimas yra įgimtas arba išsivysto iki 18 metų. Ši liga gali būti sukelta genetinių arba aplinkos veiksnių, tokių kaip infekcija arba deguonies trūkumas nėštumo arba gimimo metu, piktnaudžiavimas alkoholiu nėštumo metu arba smegenų pažeidimas, galvos trauma. Sutrikusio intelekto asmenų protiniai gebėjimai yra žemesnio lygio, sutrikę pažinimo, kalbos įgūdžiai, motorika ir socialiniai gebėjimai. Sutrikusio intelekto asmenys taip pat gali turėti psichikos sveikatos problemų.

Svarbiausia žinoti, kad sutrikusio intelekto asmenys gali išsiugdyti įvairius gebėjimus – skaityti, rašyti, skaičiuoti, išmokti amato ar profesijos ir atsakingai ja užsiimti. Dažnas sutrikusio intelekto asmuo su tam tikra pagalba gali gyventi savarankiškai.

Kokios pagalbos reikia sutrikusio intelekto žmonėms?

Sutrikusio intelekto asmenų poreikiai tokie pat, kaip ir kitų žmonių – saugiai ir kokybiškai gyventi, mokytis, gauti darbą ir rinktis, su kuo leisti laisvalaikį. Tačiau, priklausomai nuo kiekvieno individualaus atvejo, jiems gali prireikti pagalbos siekiant šių tikslų. Žmogus su lengva negalia turės mokytis visą gyvenimą, bet veikiausiai jis galės gyventi nepriklausomai su minimalia parama. Žmogui su sunkia negalia reikės skirti daugiau dėmesio ir priežiūros, nuolatos šalia esančio pagalbininko.

Visos teikiamos paslaugos turėtų būti nukreiptos į sutrikusio intelekto žmonių gebėjimus ir dalyvavimą visuomenėje. Tinkamos ir profesionalios paslaugos gali labai pagerinti šių žmonių galimybes, pasitikėjimą savimi ir sudaryti sąlygas gyventi savarankiškai. Ankstyvas negalios atpažinimas ir paslaugų teikimas yra reikšmingi vystymosi elementai. Apmokymų,

įdarbinimo, bendruomeninių paslaugų teikimas gali pagerinti žmonių su negalia gebėjimus ir ugdyti jų savarankiškumą.

Šiai asmenų grupei labai svarbi yra informacija. Ji turi būti nesunkiai prieinama, pateikiama lengvai suprantamu būdu, kad sutrikusio intelekto asmenys galėtų ją suvokti ir visavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime.

Psichikos sutrikimai

Psichikos sutrikimai pasižymi tokiais simptomais kaip stresas, depresija, nemiga, garso ar vaizdo haliucinacijos, kurie trukdo galvoti, bendrauti, mokytis ir miegoti. Šie simptomai ir jų intensyvumas kiekvienam individualiam žmogui gali pasireikšti skirtingai. Pasitaiko, kad kartais jokių simptomų nebelieka, tačiau egzistuoja rizika, jog jie gali grįžti ir paūmėti.

Psichikos sutrikimai gali pasireikšti dėl pačių įvairiausių priežasčių, pavyzdžiui, po skaudaus įvykio – mirus draugui ar praradus darbą. Nors psichikos sveikatos problemos gali sukelti įtampą, suardyti įprastą gyvenimo ritmą, dauguma žmonių gali valdyti savo jausmus ir gyventi normalų gyvenimą.

Kokios pagalbos reikia sutrikusios psichikos žmonėms?

Europos Parlamento rezoliucijoje dėl psichikos sveikatos teigiama, jog psichikos sveikatos problemos plačiai paplitusios Europoje, kur vienas iš keturių asmenų bent kartą gyvenime susiduria su psichikos sutrikimais, o netiesiogiai su jais susiduria žymiai daugiau asmenų. Priklausomai nuo laiku suteiktos tinkamos paramos, dauguma žmonių gebės su jomis susidoroti, tačiau visuomet yra dalis psichikos sutrikimų turinčių žmonių, kurie reikiamu metu negauna pagalbos arba jos neieško bijodami išgirsti stigmatizuojančią diagnozę „psichikos liga“ ir bijo būti pavadinti „psichikos ligoniais“.

Psichikos sveikatos problemos išsivysčiusiose šalyse dažniausiai yra sprendžiamos derinant vaistus, psichoterapiją arba socialinę paramą. Kartais gali prireikti gydymo ligoninėje, tačiau būtina stengtis, kad žmogus joje gydytųsi kuo trumpesnę laikotarpį. Labai svarbu yra įkurti kuo daugiau

kokybiškų bendruomeninių paslaugų, kurios būtų prieinamos sutrikusios psichikos žmonėms gyvenant visuomenėje. Centrinėje ir Rytų Europoje bendruomeninių paslaugų trūksta, todėl sutrikusios psichikos asmenys dažnai yra pasmerkti ilgalaikiai hospitalizacijai arba apgyvendinimui stacionarioje socialinės globos įstaigoje.

Psichikos sveikata žiniasklaidos priemonėse

Žiniasklaida yra pagrindinis visuomenės informacijos apie psichikos sveikatą šaltinis, ja pasitikima, dažnai – net ir tais atvejais, kai iš jos gaunama informacija prieštarauja tiesioginei asmeninei patirčiai. Žurnalistai renka ir pateikia didžiąją dalį visuomenės gaunamų žinių apie psichikos sveikatą: iš jos informaciją gauna 45 proc. apklaustųjų (J. Mataitytė-Diržienė; E. Šumskienė 2012). Šie duomenys pakartoja užsienio šalyse vykdytų tyrimų rezultatus, kuriuos atliko Wahl, 1995; Dietrich et al. 2006; Coverdale 2002 ir kiti. To paties tyrimo duomenimis, ketvirtadalis apklaustųjų (25 proc.) teigia šią informaciją gaunantys iš draugų, artimųjų. Kiti šaltiniai – sveikatos priežiūros specialistai (6 proc.), socialinės globos ir rūpybos darbuotojai (3 proc.). Iš pačių sutrikusios psichikos asmenų informacijos gauna tik 3 proc. respondentų.

Taip pat žiniasklaidos priemonėse galima rasti informacijos, kurios skelbimą inicijuoja psichikos sveikatos srityje dirbančios organizacijos. Dažniausiai tai – teigiamo pobūdžio informacija, kuria siekiama Edukuoti visuomenę, pateikiant įvairių tyrimų duomenis, statistiką, supažindinant su mokslo pasiekimais, pristatant sėkmingas šios asmenų grupės dalyvavimo visuomenės gyvenime patirtis. Nevyriausybinių organizacijų dažnai skelbia pranešimus spaudai ar inicijuoja straipsnius, kuriais siekiama atskleisti sistemines, sveikatos politikos kliūtis sutrikusios psichikos asmenų integracijai.

Štai pavyzdys, kuriame pateikiamas vienos įtakingiausių Lietuvoje psichikos sveikatos srityje veikiančių nevyriausybinių organizacijų „Globali

iniciatyva psichiatrijoje“ išplatintas pranešimas spaudai apie reikšmingą posūkį valstybės politikoje užtikrinant psichikos sutrikimų turinčių asmenų teises:

Lietuvoje galiausiai ruošiamasi ratifikuoti OPCAT

2012 m. balandžio 18 d. Seimo Žmogaus teisių komiteto posėdyje įvyko pasitarimas dėl Jungtinių Tautų Konvencijos prieš kankinimų ir kitokio žiauraus, nežmoniško, žeminančio elgesio bei bausmių taikymo uždraudimą papildomasis protokolo (OPCAT) ratifikavimo galimybių Lietuvoje. Pasitarime komitetas iš klausė Seimo kontrolierių įstaigos ir Teisingumo ministerijos nuomonę dėl galimybės Lietuvos Respublikai ratifikuoti OPCAT, taip pat susipažino su VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ pozicija.

VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ jau nuo 2006 m. inicijuoja diskusijas bei kviečia Lietuvos atsakingas institucijas priimti tarptautinius įsipareigojimus pagal OPCAT ir nacionaliniu mastu įtvirtinti privalomą nuolatinį nepriklausomą prevencinį žmogaus teisių stebėjimo mechanizmą žmogaus teisėms uždaroje laisvės apribojimo vietoje (įskaitant psichiatrijos ligonines bei socialinės globos namus) stebėti. Sukurti tokį mechanizmą jau ne kartą rekomendavo Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT), taip pat JT Žmogaus teisių Tarybos ataskaitoje dėl Visuotinės periodinės apžvalgos buvo pateikta ne viena rekomendacija ratifikuoti ir priimti įsipareigojimus pagal OPCAT.

Žmogaus teisių komitetas išreiškė pritarimą OPCAT ratifikavimui. Taip pat komitetas atkreipė dėmesį, kad Seimo kontrolierių įstaiga jau dabar, tik nedidele apimtimi, vykdo laisvės atėmimo vietų stebėseną ir manoma, kad būtų galima šias funkcijas išplėsti iki OPCAT reikalaujamo lygio.

Žurnalistai sprendžia, ką aprašyti, kurias detales pabrėžti ar skirti didžiausią dėmesį. Priimdama tokius sprendimus, žiniasklaida turi galios ir

įtakos tam, ką mes sužinome apie psichikos sveikatą. Tačiau visuomenė nėra vien pasyvus informacijos gavėjas – jos nariai kelia pakankamai aukštus etinius reikalavimus žurnalistams rašant psichikos sveikatos temomis. Šiuos teiginius patvirtina 2009 metais Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatai (J. Mataitytė-Diržienė, E. Šumskienė, 2012):

Neturėdami įrodymų apie asmens psichikos sveikatos būklę, žurnalistai neturėtų reikšti savo spėlionių (šiam teiginiui pritarė 79 proc. apklaustųjų); jie turėtų įvertinti tokios informacijos sklaidos įtaką pačiam sutrikusios psichikos asmeniui ir jo artimiesiems (75 proc.); atsiklausti sutrikusios psichikos asmens nuomonės pristatoma tema (69 proc.); nenaudoti asmenį atpažinti leidžiančios informacijos (68 proc.); saugoti jų privatumą labiau nei kitų visuomenės narių (60 proc.).

Žiniasklaidos priemonės sudaro viešą erdvę pasisakyti jos vartotojams, pvz., diskusijų laidose, kviesdama žiūrovus ar klausytojus skambinti į laidą tiesioginiame eteryje ar spausdindama skaitytojų laiškus specialioje skiltyje. Ypač daug galių žiniasklaidos vartotojams suteikia internetas – naujienų portaluose skelbiami straipsniai dažnai sulaukia gausių skaitytojų komentarų. Taigi, žiniasklaida ne tik informuoja visuomenę psichikos sveikatos temomis, bet ir „įgarsina“ piliečių nuomonę.

Teigiamos ir neigiamos informacijos pusiausvyra: kaip jos pasiekti?

Pateikiamos žinios apie naujausius mokslo atradimus vykdant psichikos sutrikimų prevenciją ir gydymą, pasakojimai apie pasveikusius asmenis yra svarbūs norint atsverti tragiškus, bet netipinius atvejus apie sutrikusios psichikos asmenų padarytus nusikaltimus. Net ir dažniausiai vienpusiškai neigiamai vertinami kriminaliniai atvejai taip pat gali būti išnaudoti visuomenei plačiau pristatant psichikos sveikatos problemas, pvz., sutrikusios psichikos asmenų integracijos į visuomenę sisteminės kliūtis, galimybes teikti psichikos sveikatos paslaugas socialinę atskirtį patiriančioms visuomenės

grupėms, įvairius gydymo būdus ir alternatyvas, visuomenėje egzistuojančios stigmatos ir diskriminacijos įtaką. Kaip teigiama metodinėje priemonėje žurnalistams, rašantiems žmogaus teisių tema „Speak Up, Speak Out: A Toolkit for Reporting on Human Rights Issues“ (2012), svarbu, kad kiekviename pranešime atsispindėtų informacija apie tai, kad sutrikusios psichikos asmenys nėra beviltiški: psichikos sutrikimai yra išgydomi, pasveikti įmanoma, o prevencija dažniausiai yra efektyvi.

Naujienų vertingumas

Priimdami sprendimus žurnalistai įvertina naujienų vertingumą – t.y., savybes, apsprendžiančias informacijos vertę. Dažniausiai sutinkamos šios naujienų vertybės: konfliktas, pokytis, nelaimė, padariniai, išskirtinumas, naujovė ir įdomumas (Dennis, Merrill, 1997), prie jų dažnai priskiriamas artimumas, kuris gali būti emocinis, psichologinis, laiko ir vietos. Pečiulis (2002) dar šį sąrašą papildė vadinamosiomis „blogomis naujienomis“ – informacija apie tai, kas nukrypsta nuo normos. Žurnalistinė istorija paprastai gali atsirasti trimis būdais kurie įvardijami aukščiau minėtoje metodinėje priemonėje žurnalistams:

1. Įvykiai, kurių numatyti ar kontroliuoti nėra įmanoma – potvyniai, žemės drebėjimai, aviakatastrofos, gaisrai, nusikaltimai ar kitos nelaimės – jie paprastai būna nenuspėjami, ir žurnalistams telieka apie juos informuoti visuomenę. Svarbiausia žurnalistų pareiga – kuo anksčiau ir operatyviau pranešti visuomenei apie tai, kas atsitiko, pateikti liudininkų parodymų ir unikalių kadru.
2. Sukurtos žinios pasitaiko dažniau nei nenuspėjami įvykiai. Jos atsiranda, kai asmuo, grupė ar organizacija nori paskelbti apie tam tikrą įvykį. Tai gali būti tarptautinės sutarties pasirašymas, prezidento rinkimai, naujo dujotiekio tiesimas, pensijų mažinimas, operos premjera ar iškovotas olimpinis auksas. Paprastai šiame žinių visuomenei perdavimo procese dalyvauja viešųjų ryšių atstovai.

3. Žurnalistų iniciatyva skelbiamos naujienos – šiais atvejais žurnalistai aktyviai veikia, o ne reaguoja į įvykius ar reiškinius. Žurnalistai užsiima tiriamąja veikla, renka duomenis siekdami atskleisti, ištirti, išsiaiškinti ir paskelbti tam tikrą informaciją gilesnės analizės reikalingais klausimais.

Žiniasklaidoje pateikiant informaciją apie psichikos sveikatą, stinga žurnalistų iniciatyva skelbiamų naujienų, grindžiamų adekvačia informacija, profesionaliais ir kompetentingais šaltiniais. Daugiausia orientuojamasi į įvykius, turinčius sąlytį su psichikos sveikata ir dažnu atveju tai yra kriminalinio pobūdžio naujienos. Kadangi psichikos sveikatos tematikai sunku sulaukti atskiro dėmesio nesant tam tikro konteksto, rekomenduotina pasinaudoti visuomenėje platesnio atgarsio sulaukusių įvykiu ir pateikti išsamesnę giluminę jo analizę, pradedant sveikatos politikos prioritetais, statistika, baigiant – šios srities ekspertų komentarais.

Psichikos sveikatos srityje veikiančios nevyriausybinės organizacijos siūlo psichikos sveikatą laikyti vienu iš horizontalių prioritetų (angl. *cross cutting issues*), t.y., problemų, kurių sprendimas reikalauja veikti sistemingai, apimant įvairias sritis, valdymo ir politinio dialogo lygmenis. Tokių prioritetų pavyzdžiai yra demokratija ir žmogaus teisės, aplinkosauga, lyčių lygybė, geras valdymas ir pan. Remiantis šiuo principu, įvairias visuomenėje egzistuojančias problemas ir reiškinius galima vertinti iš psichikos sveikatos perspektyvos – pvz., saugią vaikystę ir orią senatvę, gerą savijautą darbo vietoje, priklausomybę skatinančių medžiagų vartojimą, priklausymą atskirtį patiriančiai visuomenės grupei, aukštą vyrų savižudybių procentą ir pan.

Pasitelkiant metodinės priemonės žurnalistams *Speak Up, Speak Out: A Toolkit for Reporting on Human Rights Issues* (2012), patarimą, nesunku rasti pretekstą parengti išsamų analitinį straipsnį psichikos sveikatos tema. Tam gali pasitarnauti įvairios progos – pvz., Darbo žmonių dienos proga gegužės 1 d. galite rašyti apie stresą darbe; Vaikų gynimo dieną birželio 1 d. – apie negalią turinčius vaikus, augančius globos įstaigose; per Motinos ar Tėvo dieną – apie tėvus, auginančius vaikus su negalia ir jų patiriamus rūpesčius;

Pagyvenusių žmonių dieną, kuri minima spalio 1 d. – apie senjorų psichikos sveikatą; spalio 10 d. pasaulis mini Psichikos sveikatos dieną, kai vyksta įvairūs renginiai, šioje srityje veikiančios organizacijos rengia pranešimus spaudai, o psichiatrijos ligoninės kviečia apsilankyti Atvirų durų dienose. Gruodžio 1 d. – Pasaulinė AIDS diena, kai skaitytojus galima nušviesti apie sąsajas tarp dviejų – AIDS ir psichikos ligos – diagnozių ir dvigubą stigmą, patiriamą jas turinčių asmenų. Tarptautinė kovos su skurdu diena, minima spalio 17 d. – puiki proga papasakoti apie psichikos sveikatos padėtį besivystančiose šalyse, kur 1 milijonui gyventojų tenka vienas psichiatras (Pasaulio sveikatos organizacija, 2010).

Ir pabaigai – liūdnas pavyzdys apie tai, kuo baigėsi mokslininkų pastangos sklaidyti neigiamas nuostatas apie psichikos sutrikimų turinčių asmenų polinkį nusikalsti.

Jungtinėje Karalystėje buvo atliktas tyrimas siekiant nustatyti kiek žmogžudysčių realiai įvykdo sutrikusios psichikos asmenys. Buvo surinktos žmogžudysčių, įvykdytų 1991–1993 m. laikotarpiu, bylos. Viso per tuos metus buvo nužudyta apie 2000 žmonių (vidutiniškai 55 per 1 mėnesį). Asmenys, kurie pastaruosius 12 mėnesių iki įvykdydami žmogžudystę naudojo psichikos sveikatos priežiūros institucijų paslaugomis, įvykdė 34 iš 2000 žmogžudysčių (t.y., 1,7%). Buvo parengta tyrimo ataskaita ir išplatinta žiniasklaidos priemonėms, siekiant paneigti paplitusį mitą apie sutrikusios psichikos asmenų padidintą agresiją ir keliamą pavojų visuomenei. Paradoksalu, kad buvo sulaukta atvirkštinės žiniasklaidos reakcijos. Nepaisydami akivaizdžių statistinių duomenų, rodančių itin mažą sutrikusios psichikos asmenų įvykdytų žmogžudysčių proporciją, lyginant su vadinamąją „sveiką“ visuomenės dalimi, žurnalistai tradiciškai susidomėjo sąsajomis tarp nusikaltimų ir psichikos ligos. Kitą dieną po ataskaitos išplatavimo, žiniasklaidos antraštės skelbė:

„34 pacientai išlaisvinti, kad galėtų žudyti“ (Daily Express, rugpjūčio 17d., psl. 1.);

„Paslaugos bendruomenėje“ psichikos ligoniai nužudė 34 žmones per 18

mėnesių“ (The Times, rugpjūčio 17 d., psl. 5);

„Psichikos ligoniai žudo kas dvi savaites“ (Daily Telegraph, rugpjūčio 17 d., psl. 1);

„Nesveiki ir pavojingi“ (Daily Mail, rugpjūčio 18 d., psl. 8).

Be tokių iškreipiančių realią situaciją antraščių, publikacijose buvo gausu faktinių neatitikimų. Visų pirma tai skaičių proporcijų iškraipymas publikacijose, akcentuojant, jog įvykdytos net 34 žmogžudystės per 18 mėnesių, neatsižvelgiant į bendrą žmogžudysčių skaičių. Net ir žymiausios TV kompanijos – BBC ir ITV savo žiniose kartojo tą patį iškreiptą proporcijų žmogžudysčių skaičių. (Philo 1996).

Taigi nors žiniasklaidai buvo pateikta iš pažiūros paprasta ir moksliškai pagrįsta informacija, kuri leistų kritikuoti vyraujančius stereotipus, ji arba buvo ignoruojama, arba interpretuojama netinkamai. Ir tai darė ne tik bulvarinė žiniasklaida, bet ir valstybinė televizija BBC. Vietoje norėto pozityvaus tikslo – parodyti, jog tik mažą nužudymų dalį atlieka sutrikusios psichikos asmenys, informacija buvo „apversta aukštyn kojomis“ selektyviai ją pateikiant, netinkamai interpretuojant ir tik sustiprinant vyraujančius negatyvius stereotipus.

Psichikos sutrikimų stereotipai ir stigma

Nors psichikos sutrikimai egzistuoja tiek pat laiko kiek ir žmonija, jų atsiradimo priežastys nėra aiškios (Pūras 2002; Rogers ir Pilgrim 2005). Nežinant priežasties vargu ar įmanoma visiškai išgydyti sutrikimą. Psichikos sutrikimai dažniausiai neturi išorinių apraiškų – juos patiriantys žmonės fiziškai nesiskiria nuo kitų visuomenės narių, kitaip nei yra fizinę negalią turinčiųjų atveju. Psichikos sutrikimus patiria įvairiausio amžiaus, išsilavinimo, socialinio statuso, profesijos ir pajamų asmenys. Dažniausias jų palydovas – keistas ir nesuprantamas susirgusio asmens elgesys, pasireiškiantis įvairiausiomis formomis ir būdais. Tai, kas nesuprantama, neaišku, iš kur ir kodėl atsiranda, paprastai kelia baime, todėl nežinojimo, nesupratimo spragos užpildomos istoriškai susiformavusiais socialiniais vaizdiniais, stereotipais (Ruškus, Mažeikis 2007). Stereotipai padeda identifikuoti psichikos sutrikimų nulemtą stigmą.

Stereotipai

Stereotipai leidžia atpažinti stigmą ir yra tarytum jos etiketės (Schneider 2005). Kaip tam tikri „minčių vaizdiniai“ apie konkrečią žmonių grupę jie gali būti tas turinys, kurį perteikia žiniasklaida ir kuris lemia tolesnes jos auditorijos reakcijas bei elgesį stereotipizuojamos asmenų grupės atžvilgiu. Norėdama iliustruoti aprašomas istorijas, žiniasklaida pasitelkia stereotipus, nes jie vertinami kaip pavyzdžiai, apibūdinantys visą aprašomą žmonių grupę (Perse 2001). Tačiau stereotipai nebūtinai atitinka realybę ir gali būti žalingi.

Stereotipas pagal Cardwell (1996) yra fiksuotas, labai apibendrintas įsitikinimas apie tam tikrą socialinę grupę ir jos atstovus. Stereotipai padeda suprasti socialinį pasaulį ir susiorientuoti naujose situacijose. Jie suteikia bazinį suvokimą apie tam tikrus asmenis ar jų grupes. Vadinasi, tam tikrose situacijose galima greitai reaguoti, nes anksčiau jau buvo turėta panašios patirties. *Pavyzdžiui, vairuodami automobilių ir pamatę kelių policijos patrulį,*

spontaniškai pristabdome, nes prieš savaitę tokioje pačioje situacijoje buvome nubausti didele pinigų suma.

Stereotipizavimas priverčia ignoruoti skirtumus tarp asmenų, nepastebėti svarbių dalykų, priskirti jiems tikrovės neatitinkančių savybių. Naudojantis stereotipais daroma prielaida, kad asmuo pasižymi tomis savybėmis, kurios, mūsų supratimu, būdingos visai jo atstovaujamai grupei. Stereotipai leidžia atsirasti skirstymui į socialines kategorijas, kurtis prietarams ir nuostatoms. Visuomenė dalijama į „savus“ ir „kitus“ ar „svetimus“. Su pirmaisiais norima bendrauti, antrieji – ignoruojami ir atstumiami.

Walter Lipmann – žurnalistas iš JAV, 1922 metais pirmasis sąvoką „stereotipas“ panaudojęs socialinių santykių kontekste. Stereotipas savo pradine prasme reiškė metalinę plokštelę, naudojamą leidyboje spausdinant pakartotinas medžiagos kopijas. Savo galvose turėdami iš anksto paruoštus tam tikrus „antspaudus“ apie įvairias socialines grupes visuomenės nariai juos pasitelkia bandydami suvokti pasaulį ir planuodami savo veiksmus. Pasak W. Lippmann, šiuolaikiniame skubančiame pasaulyje dažniausiai yra neįmanoma giliai ir visapusiškai pažinti sutinkamus žmones. Todėl linkstama pastebėti konkretų bruožą, kuris nusako tam tikrą tipą, o likusį turinį užpildyti savo įsivaizdavimais pasitelkiant galvose nešiojamus stereotipus. Stereotipai gali vesti prie žmonių savybių klaidingų aiškinimų. Todėl stereotipų naudojimas gali būti apibūdinamas kaip supaprastinimo procesas, padedantis suvaldyti realybę ir, blogiau, įrankis neigiamoms nuostatoms ir elgesiui (Oakes et al. 1994; p. 2).

Diagnozuotas psichikos ar intelekto sutrikimas yra itin stiprus stereotipas. Stereotipizuojant pagal diagnozę iš anksto tikima, jog visi ją turintys grupės nariai yra vienodi ir būtinai pasižymi tam tikrais pakankamai aiškiais požymiais. Kalbant apie sutrikusios psichikos atvejus, kuriant stereotipus dominuoja neigiami požymiai. Tai iliustruoja pateikiamas pavyzdys: *„Kai man pasakė, kad sergu šizofrenija, buvau labai dėl to išsigandęs – maniau, kad esu kažkoks monstras. Iš tikrųjų lyg ir nesijaučiau juo esąs, bet kai išgirdau, kad man šizofrenija, tiesiog negalėjau tuo*

patikėti... Tai toks siaubingas žodis, savyje turintis tiek daug stigmatos... Mano langų valytojas paklausė „ar tu netrenksi man į galvą plaktuku?“ – turėjau jį užtikrinti – „žiūrėk, aš juk nesu agresyvus“. Tačiau jis papasakojo apie mano diagnozę kaimynams. Tai supūdo tave, tiesiog supūdo.“ – sutrikusios psichikos asmuo iš Glasgow (cituojama iš Philo 1996, puslapis prieš turinį).

„Šizofrenija tai baisiausia galima diagnozė, nes apie ją girdėjau iš televizijos, laikraščių, kad jie yra tikri bepročiai, šizofrenikai, jie labai pavojingi kitiems visuomenės nariams, jie nekontroliuoja savęs. Ir aš patekau į tą kategoriją“ – 41-rių metų šizofrenija serganti moteris iš Jungtinės Karalystės (cituojama iš Sokratis et. al 2004).

Stereotipų, kaip mintinių trumpinių naudojamas, užuot padėjęs komunikacijai, atvirkščiai – gali ją varžyti, nes pernelyg supaprastina kokiai nors grupei priskirtų žmonių skirtumus (Ibroscheva ir Ramaprasad 2008). Svarbios stereotipų ypatybės – jų atsparumas ir pastovumas. Atsparumas – tai reiškinys, kai automatiškai aktyvuojami gerai išmokti ir dažnai naudojami stereotipai, o ne naujai įgyti požiūriai. *Pavyzdžiui: sužinoję, jog kino filmas pastatytas Holivude, tikimės, kad jo pabaiga bus laiminga ir gėris nugalės blogį, o jeigu filmas pastatytas Pietų Amerikoje – jog tai bus muilo opera meilės tema. Jau susiformavę ir gerai išmokti stereotipai naudojami kaip šablonai suvokiant vėlesnę informaciją, kuri gali jiems prieštarauti. Pavyzdžiui: pamatę klouną, tikimės, jog jis mus prajuokins. Jeigu jam nutinka kokia nors nesėkmė – nesusirūpiname dėl to ir nebandome jam padėti, o juokiamės. Jeigu jis pasakoja apie tai, kaip jam kažkas nepasisekė – mums taip pat juokinga. Gausių tyrimų duomenys patvirtina, kad dėl to stereotipai sukuria pastovumo efektą, kuris trukdo juos paneigti, t. y. informacija atsimenama pasirinktinai, kad sutaptų su jau turimais stereotipais. Šis pastovumo efektas neapsiriboja vien jau turimos informacijos atgaminimu, jis veikia ir naujai įgyjamos informacijos pobūdį – klounai turi juokinti, todėl net ir jų patiriamos nelaimės mums atrodo juokingos. Esama tendencijos ieškoti egzistuojančius stereotipus sustiprinančios informacijos. Pavyzdžiui: jeigu apie imigrantus turime principinę neigiamą nuomonę,*

tuomet tai, kad jie bando mūsų šalyje susirasti darbo, vertinsime kaip dar vieną neigiamą aspektą tikėdami, jog jie atima darbą iš mūsų šalies piliečių. Taip pat tyrimų duomenys rodo, jog stereotipai labiau veikia asmens nuomonę negu faktais (pvz., mokslinių tyrimų duomenimis) paremta informacija (Corrigan ir Penn 1999).

2009 m. visuomenės nuomonės tyrime respondentų buvo prašoma įvardyti sutrikusios psichikos asmenims būdingas savybes. Tyrimo dalyviai daugiausia pabrėžė jų **savybes, signalizuojančias apie potencialų pavojų aplinkiniams**: negebėjimą atsakyti už savo veiksmus (20 proc.); polinkį agresijai (16 proc.) ir neprognozuojamumą (13 proc.).

Apibūdinimų, kuriuos būtų galima vertinti kaip pozityvius, buvo išsakyta vos 0,7 proc.: 3 atvejais buvo įvardinta, kad „jie turi tokias pat teises, kaip ir kiti“, dviem atvejais – „jie tokie patys žmonės, kaip ir mes“, po vieną kartą įvardinta: „jų negalima vienodai apibūdinti“; „jie gali normaliai prisitaikyti gyventi“.

9 proc. apibūdinimų galima vertinti kaip atitinkantį realybę psichikos sutrikimų supratimą: „**jiems sutrinka mąstymas, emocijos ir elgesys**“. Tačiau visi likę apibūdinimai yra daugiau ar mažiau negatyvūs. Tyrimo autorių nuomone, tai – aiškus rodiklis, kad Lietuvos visuomenėje vyrauja išskirtinai negatyvi ir stigmatizuojanti sutrikusios psichikos asmenų samprata, paremta stereotipais (Mataitytė-Diržienė, Šumskienė, 2011).

Stigma

Stereotipų naudojimas tam tikros socialinės grupės apibūdinimui gali lemti stigmą atsiradimą.

Terminas „stigma“ kildinamas iš graikų kalbos. Terminą „stigma“ graikai vartojo apibūdinami ant vergų ir nusikaltėlių kūnų išdegintus ženklus, kurie liudijo apie juos turinčiųjų neįprastumą ar žemą moralinį statusą (Vaitkevičiūtė 2000). XXI amžiuje stigma suvokiama kaip visuma požiūrių ir nuostatų, kurie vyrauja socialinėje kultūrinėje aplinkoje bei atspindi

visuomenės nepritimą tam tikrų grupių asmenybinėms savybėms, pažiūroms ir įsitikinimams arba veikloms, neatitinkančioms toje visuomenėje priimtų kultūrinių ar moralinių normų (Germanavičius 2006). Dabar „stigmos“ terminas dažniau vartojamas neigiama prasme, dažniausiai kalbant apie jos turėtojo negarbę (Goffman 1986).

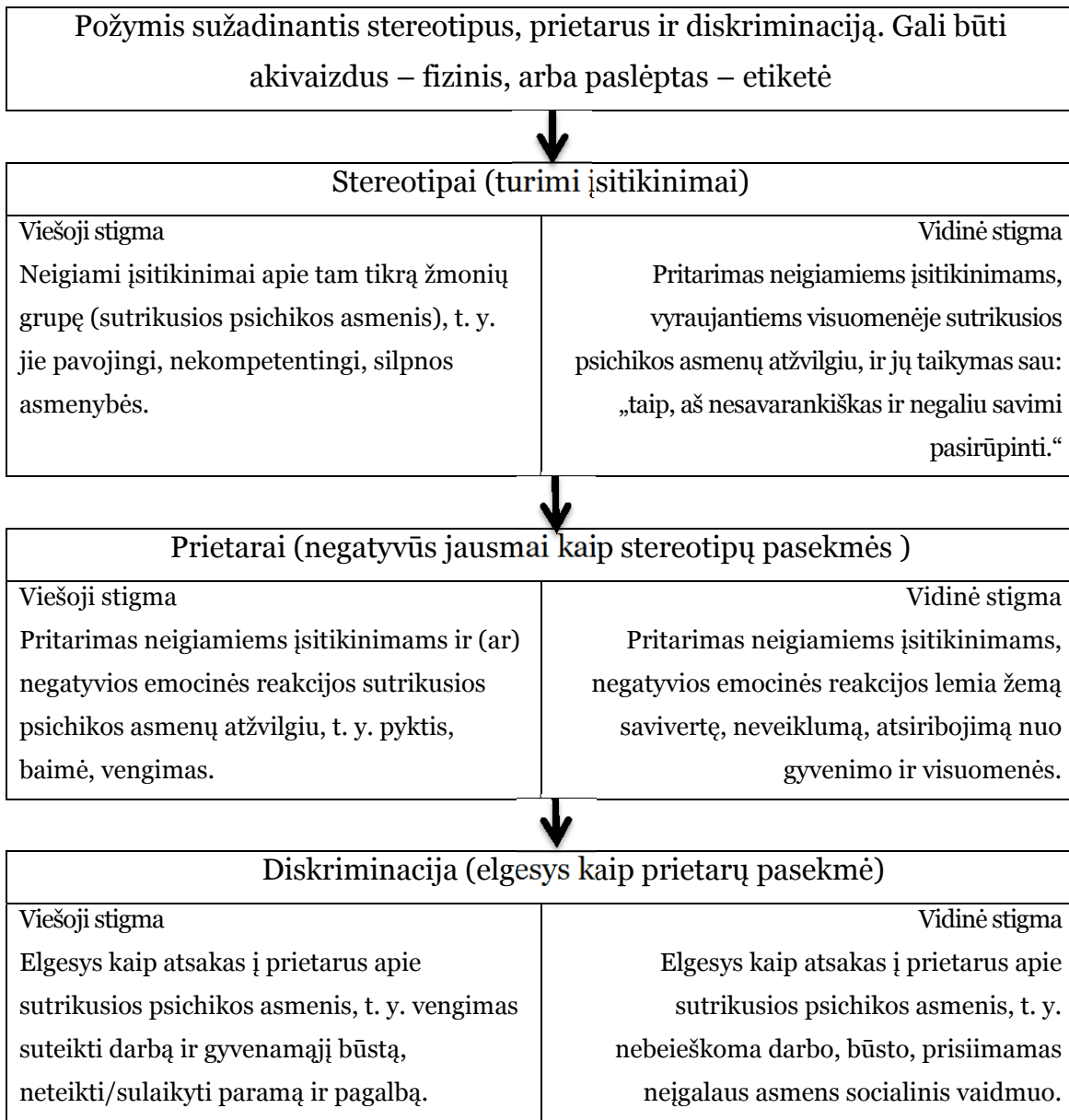
Tiriant psichikos sutrikimų stigmą žymus nuopelnas priklauso amerikiečių mokslininkui P. Corriganui. Šio autoriaus teigimu, stigma – tai nuvertinantis ir menkai pagrįstas „žinojimas“ apie asmenis, kuris mūsų elgesį kreipia link konkrečių veiksmų – diskriminacijos (Corrigan ir Penn 1999). Stigmatizuojamas asmuo gali būti apibūdinamas kaip turintis silpnbę, trūkumą, negalią, vertinamas kaip deviantas ar nenormalus. Tai lemia tokio asmens atskirtį ar engimą, todėl stigmatizuojami asmenys tampa prietarų, stereotipų ir diskriminacijos taikiniu. *Pavyzdžiui, populiarus įsitikinimas, kad sutrikusios psichikos asmenys yra pavojingi ir neprognozuojami lemia nenorą priimti į darbą ar turėti kaimynystėje – tai jau diskriminacija.* Nors stigmos poveikis gali būti sunkiai apčiuopiamas, ji apima visas individo gyvenimo sritis, yra ilgalaikė ir turi tiesioginių negatyvių padarinių. Mokslininkai psichikos sutrikimų stigmą įvardija kaip didžiausią įmanomą stigmą (angl. – *ultimate stigma*) (Perse 2001; Falk 2001; Swim, Hyers 2001).

Dar viena svarbi stigmos savybė, yra ta, kad ji egzistuoja tik esant santykiams, bendravimui tarp žmonių. Jeigu asmuo neturi akivaizdžių išorinių skirtingumo nuo likusios visuomenės dalies atributų, arba jie nėra lengvai pastebimi (pvz. kurtumas), stigmatizacija prasideda tik atsiradus santykiui su tuo žmogumi. Atsiranda suvokimas, kad jis kažkuo skiriasi, tam tikras jo požymis suvokiamas kaip neįprastas ar nepriimtinas, nes kiti žmonės tokių požymių neturi, arba turi kitokius. Įdomu pastebėti, kad visuomenės raidoje šie įsitikimai keitėsi. *Pavyzdžiui, daugelyje Vakarų šalių homoseksuali orientacija yra priimama kaip visiškai normalus dalykas, nors prieš kelis dešimtmečius tokios orientacijos žmonės buvo stigmatizuojami, laikomi nenormaliais, homoseksualumas buvo laikomas psichikos liga.* Tam tikru savo gyvenimo etapu kiekvienas gali patirti stigmatizaciją – pvz., pasiturintis

asmuo gali netekti savo turto. Skirtingo amžiaus žmonių grupių atstovai gali stigmatizuoti vieni kitus: vadinti dar nieko neišmanančiais ir nepatyrusiais „jaunikliais“, ar jau nieko nebeišmanančiais ir šiuolaikiniame gyvenime nebesiorientuojančiais seneliais (Swim, Hyers 2001). Tam, kad egzistuojant stigmatizacija, būtini galios (socialinės, ekonominės, politinės) santykiai – viena asmenų grupė turi jaustis viršesnė nei kita, labiau „normali“, esanti geresnėje socialinėje klasėje ar panašiai. Šie hierarchiniai santykiai ir lemia stigmą sukeliančias visuomenės reakcijas (Rusch et al. 2005).

Kaip rodo įvairiose šalyse atlikti tyrimai, sutrikusios psichikos asmenys yra viena iš labiausiai stigmatizuojamų visuomenės grupių. Stigma yra didžiausia kliūtis keisti neigiamą supratimą apie šią asmenų grupę ir jos integraciją į visuomenę. Stigmos poveikis susirgusio asmens gyvenimui gali būti toks pats kenksmingas ir žeidžiantis, kaip ir paties sutrikimo simptomai. Sutrikusios psichikos asmenys su stigma ir dėl jos kylančia diskriminacija susiduria kasdien: viešojo sektoriaus institucijose, sveikatos priežiūros sistemoje, bendraudami su prekybininkais, paslaugų teikėjais ir t. t. Stigma yra laikoma didžiausia kliūtimi gyventi visavertį gyvenimą (Forchuk, Nelson ir Hall 2006; Perese 2007, cit. pgl. Yanos, Rosenfield ir Horwitz 2001; Lawson ir Garrod 2001; Corrigan ir Penn 1999; Corrigan ir Watson, 2002; Rusch et al. 2005; Europos Komisijos specialusis Eurobarometras 248; Schneider 2005; Kondrat ir Teater 2009; Scrambler 1998 ir kiti).

Pasak P. Corrigan, stigma gali būti ir vieša ir vidinė. Viešoji stigma – tai bendra visuomenės reakcija į sutrikusios psichikos asmenis. Vidinė stigma – tai asmens perimtos ir sau pritaikytos visuomenės reakcijos į savo sutrikimą. Pagal P. Corriganą, psichikos sutrikimų stigmos modelį sudaro trys pažinimo, emociniai ir elgesio komponentai: *stereotipai*, *prietarai*, *diskriminacija* (Corrigan ir Watson 2002; Rusch et al. 2005, 531). Šis modelis iliustruojamas lentelėje.

Lentelė. Stigmos modelis (parengta pagal Corrigan ir Watson 2002, 38)

Šiuos elementus sieja glaudus ryšys: stereotipai apie sutrikusios psichikos grupės asmenų pavojingumą, nekompetenciją ir asmenybės silpnumą lemia visuomenės pritarimą tokių asmenų atskyrimui, izoliacijai, teisių pažeidimams ir sukelia neigiamas emocines reakcijas, kurios savo ruožtu veikia konkretų elgesį – skatina diskriminaciją. Asmeniniame lygmenyje sutrikusios psichikos

asmuo šiuos elementus pritaiko sau ir išpildo tokius negatyvius visuomenės lūkesčius savo atžvilgiu (Corrigan 1998; Rusch et al. 2005).

Išskiriami tokie vyraujantys stigmatizuojančių nuostatų apie sutrikusios psichikos asmenis aspektai:

- sutrikusios psichikos asmenis visuomenė linkusi vertinti nepritariamai kur kas dažniau, nei fizinių negalių atveju;
- sunkūs psichikos sutrikimai vertinami panašiai kaip priklausomybė nuo psichotropinių medžiagų, prostitucija ir nusikalstamumas, o ne kaip fizinė negalia;
- sutrikusios psichikos asmenų linkstama gailėtis kur kas rečiau, dažniausiai į juos reaguojama pykčiu ir manoma, kad jie nenusipelnė pagalbos;
- labiau nei kitų (fizinių) ligų atveju linkstama manyti, kad sutrikusios psichikos asmenys yra atsakingi už tai, kad susirgo;
- žiniasklaida, paveikta visuomenėje vyraujančių prietarų ir juos atspindėdama, tokius asmenis vaizduoja stereotipiškai, t. y. arba kaip žudikus maniakus, kurių reikia bijoti, arba maištaujančius laisvamanius, arba žmones, vaikiškai suvokiančius pasaulį, o tai yra žavų;
- Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje ir Vokietijoje atlikti tyrimai patvirtina šių vaizdinių vyravimą visuomenėje, kuri:
  - o bijo ir atstumia sutrikusios psichikos asmenis;
  - o elgiasi su jais autoritariškai – sutrikusios psichikos asmenys negali priimti sprendimų, todėl už juos sprendžia kiti;
  - o jaučia jiems prielankumą – kadangi sutrikusios psichikos asmenys yra kaip vaikai, juos reikia globoti (Corrigan 1998; Rusch et al. 2005).

Įvardijama daugybė neigiamų sutrikusios psichikos asmenų stigmatizacijos padarinių. Pagrindiniai yra šie: viešosios stigmos sukeliama diskriminacija kasdieniame sutrikusios psichikos asmens gyvenime, tarpasmeniniame bendravime (*prarandami draugai, darbas*), negatyviuose

žiniasklaidos pateikiamuose vaizdiniuose bei stereotipuose (*jų bijoma kaip agresyvių nusikaltėlių*); struktūrinė diskriminacija, apimanti privačių ir viešų institucijų sąmoningą ar nesąmoningą sutrikusios psichikos asmens galimybių ribojimą (Rusch et al. 2005). *Pavyzdžiui, tyrimų duomenys rodo, kad į sutrikusios psichikos asmenis, patiriančius fizinius negalavimus ir jų nusiskundimus žiūrima skeptiškai, manoma, jog tai tik jų haliucinacijų apraiška, todėl jie gali netgi negauti gydymo paslaugų. Susirgusiam asmeniui gali būti primygtinai siūloma persikelti į specialią instituciją, kur juo būtų rūpinamasi, o ne teikiamos paslaugos bendruomenėje, kad jis galėtų išlikti savarankiškas.*

Individualiame asmens lygmenyje stigmatos padariniai reiškiasi mažiausiai trimis būdais:

1) *vengiama etiketės* – tyrimų duomenys rodo, kad dėl negatyvaus požiūrio sutrikusios psichikos asmenys nesikreipia pagalbos ar gydymo. Ir lengvesnius, ir sunkius sutrikimus patiriantys asmenys beveik vienodai vengia gydymo bijodami „psichikos ligonio“ etiketės ir su ja susijusių prietarų bei diskriminacijos.

2) *Ribojami gyvenimo tikslai* – dažnai asmenys, turintys psichikos sutrikimų, negali rasti darbo ar gyvenamojo būsto dėl darbdavių ir nekilnojamojo turto savininkų neigiamo nusiteikimo jų atžvilgiu. Taip pat tyrimai rodo, jog sutrikusios psichikos asmenims ribojama bendroji medicininė priežiūra priskiriant jų nusiskundimus prie psichikos sutrikimų apraiškų.

3) *Vidinė stigma ir pabrėžiamas neįgalumas*: sutrikusios psichikos asmenys, susidurdami su vyraujančiais prietaisais, gali juos perimti ir patikėti, kad jie yra mažiau vertingi nei kiti visuomenės nariai. Kyla negatyvios emocinės reakcijos, tokios kaip gėda, žemas savęs vertinimas, sumažėjęs veiklumas ir veiklos efektyvumas. Savo ruožtu, jos lemia ir atitinkamą elgesį: nusišalinimą nuo potencialiai stigmatizuojančių situacijų, pvz., neieškoma darbo, vengiama kontaktų, ir t. t. Vidinė stigma sustiprina asmens neįgalumą, kuris pasireiškia negalėjimu susirasti draugų, darbo, sutrikusios psichikos

asmens šeimos narių stigmatizavimu (Corrigan ir Penn 1999; Corrigan et al. 2005; Corrigan 2007).

Neigiami struktūriniai stigmos padariniai pasireiškia ir institucijų taisyklėse, taikomose praktikose: pavyzdžiui, teikiant edukacines (*kuriant mokymo programas jos nepritaikomos psichikos sutrikimus patiriančių asmenų poreikiams – pvz., netaikoma lankstesnė atsiskaitymo sistema, jei studijų metu pablogėja sveikata ar pan.*), medicininės (*jau minėtas bendrosios medicininės priežiūros ribojimas*), teisingumo (*į jų nusiskundimus dėl teisių pažeidimo žiūrima skeptiškai, nes manoma, jog jie išsigalvoja, nes yra „ne viso proto“*) ir socialines paslaugas (*valstybės politika orientuota į paslaugų teikimą didelėje institucijoje, o ne bendruomenėje*). Institucijų praktika ir jose teikiamos paslaugos sutrikusios psichikos asmenims trukdo ugdyti bazinius žmogiškuosius gebėjimus, nesuteikia prieigos prie resursų, kurie pagerintų jų gyvenimo kokybę, dažnai neleidžia patiems pasirinkti jų būklę įvardijančius terminus (*vadinti juos pacientais, ar psichikos ligoniais, o ne kitais, jiems labiau priimtinais terminais*), neleisti priimti sprendimų dėl jų pačių gydymo ir t. t. (Corrigan et al. 2005). Kitas struktūrinis neigiamas stigmos padarinys yra tas, kad visuomenė vengia tokių asmenų ir pritaria jų atskyrimui uždaroje institucijoje, jų teisių ribojimui. Pvz., tyrimų duomenys rodo, jog visuomenė palaiko priverstinio gydymo taikymą šiems asmenų grupėms, nors tyrimų duomenys ir nepatvirtina, kad toks gydymas būtų efektyvus. Taip pat visuomenės nariai nenori leisti laiko drauge, dirbti šalia, nepritaria, kad jų šeimos narys vestų (ištekėtų) sutrikusios psichikos asmenį (Corrigan ir Watson 2002).

Žurnalistų vaidmuo mažinant psichikos sutrikimų stigmą

Sutrikusios psichikos asmenys tiki žiniasklaidos galia, kuri ne tik gali didinti stigmą ir diskriminaciją, bet ir prisidėti įveikiant šias problemas. 2009 m. atliktame tyrime sutrikusios psichikos asmenys, diskutuodami apie

galimybes pasitelkti žiniasklaidą, svarstė galimybę sukurti edukacinį filmą: „o kas jeigu sumontuoti kažkokį mažą filmą, o pabaigoje pabaigti tai buvo žmonės su psichine negalia, tačiau jame grupės nariai pasirodė, tik jeigu: jeigu ne taip, pavyzdžiui,... sulėtintu tempu, kaip sakoma, ir dideliu planu, o jeigu va taip, mažu planu ir tik greitai, greitai, greitai... arba mūsų veidų nors ir nerodė, bet nors mūsų eiles girdė, ar ką nors dar....“ (Mataitytė-Diržienė, Šumskienė, 2011).

Šis pavyzdys atskleidžia šios socialinės grupės neužtikrintumą ir nepasitikėjimą, nenorą tapti viešais veikėjais. Ką šiomis aplinkybėmis gali padaryti žurnalistai, norėdami išsklaidyti neigiamus visuomenės įsitikinimus apie sutrikusios psichikos asmenis kaip agresyvius, neprognozuojamus ir linkusius nusikalsti? Tolesniuose skyriuose pateikiama informacija parengta pagal internetinį šaltinį „Mental health reporting“.

Kaip rašyti apie psichikos sveikatą ir kriminalinį kontekstą

Sutrikusios psichikos asmenų nenusipėjamas, agresyvus ir pavojingas elgesys yra viena ryškiausių visuomenės jiems klijuojamų etikečių, tad rašydami straipsnį apie psichikos sveikatą kriminaliniame kontekste turėtumėte būti itin atidūs ir dėmesingi tiek visumai, tiek detalėms. Pasidomėkite, ar psichikos sutrikimas tikrai svarbus Jūsų rengiamai istorijai apie nusikaltimą. Nedarykite išankstinių prielaidų, kad sunkiai paaiškinamas agresyvus elgesys būtinai bus sąlygotas psichikos sutrikimo. Gali būti, kad sutrikusios psichikos asmenys padarė nusikaltimą, tačiau jų veiksmai nepriklausė nuo jų psichikos būklės.

2009 metais atliktame visuomenės nuomonės tyrime apie tai, kokį poveikį žmonių nuomonei turi žiniasklaidoje skelbiama informacija apie sutrikusios psichikos asmenis, buvo teirujamasi, ar skaitytojui būtina žinoti, jog nusikaltimą padarė sutrikusios psichikos žmogus. 66% apklaustųjų buvo įsitikinę, kad šią informaciją pateikti būtina. O štai ką šiuo klausimu galvoja

patys sutrikusios psichikos asmenys: *šiuo atveju aš manau, kad neturėtų rašyti žurnalistas, kad žmogus (...) serga psichikos liga, nes (...) jeigu padarytų kas nors (...) nusikaltimą sakykim ten su odos liga, tai to tikriausiai nerašytų. (...) Reikia išsiaiškinti, ar iš tikrųjų ta psichikos liga įtakojo tą tokį elgesį žmogaus, gal visai čia buvo priežastis to elgesio visai ne psichikos liga, gal sveikas žmogus tokioj situacijoje irgi taip sureaguotų. Jiems žurnalisto pareiga visapusiškai nušviesti įvykius pasirodė ne tokia reikšminga, kaip asmens privatumo saugojimas (Mataitytė-Diržienė, Šumskienė 2011).*

Cituodami liudininką ar pašnekovą venkite nepatvirtintų sąsajų tarp nusikaltimo ir psichikos būklės. Pvz., teiginys, kad nusikaltimą padarė asmuo, kuriam diagnozuota psichikos liga, dažnai naudojamas žurnalistui tiksliai nežinant apie subjektą ir jo sveikatos būklę. Net ir tuo atveju, jei asmeniui psichikos liga yra diagnozuota, ji nebūtinai susijusi su nusikaltimu. Tokie komentarai turi būti grindžiami patikimu šaltiniu ir patikima informacija, todėl siūloma įvertinti, ar asmens psichikos sveikatos būklė svarbi šiam konkrečiam atvejui. Psichikos sutrikimas nėra pagrindinė asmens charakteristika – prieš kelis metus nustatyta diagnozė gali būti niekaip nesusijusi su šių dienų asmens elgsena.

Venkite rašyti apie asmens elgesį tokiu būdu, kuris galėtų sukurti įspūdį, kad visi sutrikusios psichikos asmenys elgiasi vienodai ir neišvengiamai yra agresyvūs. Pavyzdžiui, manipuluodami tokiomis sąvokomis kaip „neprognozuojamas šizofrenikas“ ar „beviltiškai depresuojanti“ skaitytojams sudarysite įspūdį, kad tai yra būdingas elgesys visiems šias diagnozes turintiems asmenims.

Pakvieskite pakomentuoti istoriją psichikos sveikatos ekspertą, kuris galėtų suteikti platesnių žinių, informuoti apie situacijos kontekstą. Svarbu suvokti, kad nusikaltimus padarę sutrikusios psichikos asmenys nėra tipiški šios socialinės grupės atstovai. Jei yra galimybė, pasitelkite statistinę informaciją, kuri teigia, kad psichikos sutrikimų turintys asmenys mažai prisideda prie bendro nusikalstamumo lygio bendroje populiacijoje.

Informuokite, kad psichikos sutrikimai yra sėkmingai gydomi ir išgydomi. Nepamirškite, kad kiekvienoje istorijoje apie psichikos sutrikimus ir nusikaltimą yra daugybė dalykų, kurie taip pat gali būti paminėti – pavyzdžiui, atvejai, kai asmuo, padaręs nusikaltimą, daug sykių nesėkmingai kreipėsi į psichikos sveikatos specialistus. Skaitytojus paprastai domina konkrečios istorijos, deja, skaitydami tik apie psichikos sutrikimus kriminaliniame kontekste, jie sužino tik vieną situacijos pusę.

Stigmatizuojanti kalba ir stereotipai: kaip jų išvengti?

Naudokite tokias sąvokas kaip „asmuo, sergantis šizofrenija“, o ne „šizofrenikas“. Paprastai rekomenduojama pabrėžti individualumą, o ne probleminę būklę. Korektiškas įvardijimas turėtų orientuotis į gebėjimus ir vertę, asmenybę, o ne priklijuotą etiketę.

Lygiai kaip nerekomenduojami nepagarbūs žodžiai įvardijant rasę ar tautybę, kai kurie terminai negali būti naudojami psichikos sveikatos kontekste, pavyzdžiui – išprotėjęs, psichas, beprotis, pamišęs (pamišėlis). Taip pat patartina vengti negatyvių stereotipų rašant apie sutrikusios psichikos asmenis. Jie paprastai pasitelkiami norint sukelti sensaciją, tačiau prisideda kuriant ir palaikant neigiamus stereotipus, nuostatas, stigmą ir pan. Paprastai žiniasklaidoje dominuoja stereotipai apie pavojingumą, neprognozuojamą elgseną, nekompetenciją ir asocialumą.

Negatyvų atspalvį vertinant sutrikusios psichikos asmenų gyvenimo kokybę suteikia terminai „Kamuojamas... Suluošintas.... Kenčiantis nuo.... Auka.... Ištiktas...”. Teiginys „Petras kenčia nuo depresijos” skamba kur kas dramatiškiau negu „Petras, kuriam diagnozuota depresija“. Konstatuotina, kad teiginiai, panašūs į pirmąjį, žiniasklaidos pranešimuose sutinkami kur kas dažniau ir labiau prisideda prie šios visuomenės grupės stigmatizavimo.

Nuotraukos taip pat labai svarbu. Būkite atsargūs naudodami iliustracijas straipsniuose apie psichikos sveikatą. Pvz., nenaudokite nuotraukų, kuriose

sutrikusios psichikos asmenys atrodo netvarkingi, sutrikę – taip tik prisidėsite prie neigiamų stereotipų.

Pasitikrinkite, ar teisingai nurodėte simptomus ir diagnozes. Ypač venkite elgesį, būdingą daugeliui visuomenės narių, priskirti psichikos sutrikimams. Liūdesys, pyktis, energingumas yra kuo normaliausias žmogiškosios emocijos. Dauguma mūsų patiriame periodus gyvenime, kai norime likti vieni ir su niekuo nebendrauti. Sutrikusios psichikos asmenys taip pat patiria įprastas emocijas, kurių nederėtų sieti su psichikos sutrikimais: jei Jūsų sutiktas sutrikusios psichikos asmuo yra labai energingas, arba itin nusiminęs, tai nebūtinai dėl ligos.

Venkite aprašyti psichikos ligas kaip kylančias dėl vienos priežasties. Dauguma jų turi daugybines priežastis. Pavyzdžiui, psichikos sutrikimai (tokie kaip šizofrenija ar bipolinis afektinis sindromas) kyla dėl genetinių ar biologinių priežasčių, prastų socioekonominių sąlygų, traumos ar piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis. Įsitikinimas, kad liga kyla dėl vienos konkrečios priežasties gali prisidėti prie diskriminacijos ir stigmos sutrikusios psichikos asmenims ar jų šeimoms.

Žiniasklaidos vaidmuo formuojant psichikos sutrikimų sampratą

Šiuolaikinis pasaulis yra „medijuotas“ pasaulis, t. y. pažįstamas per medijas – žiniasklaidą. Kadangi pasaulis yra per didelis ir sudėtingas betarpiškam pažinimui, pasitikima tuo, kas sužinoma iš kitų. Labai dažnai pasitikima būtent iš žiniasklaidos gaunama informacija, jos pateikiamomis reiškiniais, objektų ar įvykių interpretacijomis ir reikšmėmis. Tačiau žiniasklaida pateikdama informaciją turi tendenciją ištrinti kontūrus tarp faktų ir fikcijų, tiesos ir fantazijos, o tai lemia žinojimo apie pasaulį ir tikrovę problemišumą (Loseke 1999).

Žiniasklaida daugelio mokslininkų laikoma vienu iš pagrindinių veikėjų, kuriančių pasaulio suvokimą (Shoemaker ir Reese 1996; Eagly 1987; Eagly ir Wood 1991). Nors žiniasklaida tiesiogiai neatspindi pasaulio, ji kuria ir palaiko jį perteikdama tam tikras „realybės“ reikšmes ir suvokimus. Žiniasklaida yra didesnių socialinių procesų, kuriančių ir skatinančių tam tikrų reikšmių ir supratimų dominavimą, dalis ir tai daro naudodama diskursą (Dyer 1979, cit. pgl. Ibroscheva ir Ramaprasad 2008; McQuail 2005). Žiniasklaida atlieka bent keletą funkcijų: savo auditorijai teikia medžiagos, reikalingos susikonstruoti realybės supratimą – *puz. informuoja, jog JAV įsiveržė į Iraką ir taip sužinoma, jog vyksta karas ir vyksta karo metu*; pateikia tam tikras reikšmes, kurios gali būti priimamos, svarstomos arba atmetamos – *ar tai, jog JAV įsiveržė į Iraką vertinama kaip pagalba jam, ar kaip okupacija?*; selektyviai perteikia tam tikras reikšmes – iš viso spektro galimų variantų pasirenka vieną kokį nors atvejį iliustruoti pristatomus įvykius. Žiniasklaida negali objektyviai perteikti socialinės realybės, nes visi jos pateikiami „faktai“ jau yra interpretacijų objektas – žurnalistai ir redaktoriai pagal savo ir atstovaujamos žiniasklaidos priemonės kriterijus iš didelio srauto atrenka informaciją, surūšiuoja į rubrikas ir t.t. (McQuail 2005).

Vienas iš keturių planetos gyventojų gyvenimo eigoje patiria psichikos sutrikimų (WHO 2001), tačiau dėl didelės šių sutrikimų stigmatizacijos didžioji dalis tokių epizodų nuslepia nuo aplinkinių arba iš viso nėra kreipiamasi pagalbos. Todėl ši asmenų grupė dažniausiai nėra pažįstama tiesioginės sąveikos ir patirties metu. Visuomenės nariai informaciją apie juos dažniausiai gauna netiesiogiai, per tarpininką, kuriuo dažniausiai yra žiniasklaida. Amerikiečių psichologo O. Wahlo (1995, 2) teigimu: „visuomenės žinios apie psichikos sutrikimus ateina iš šaltinių, esančių kur kas arčiau namų, šaltinių, su kuriais mes visi susiduriame kasdien – iš žiniasklaidos.“ Tai, kad žiniasklaida visuomenės nariams yra pagrindinis informacijos apie psichikos sutrikimus šaltinis patvirtina tiek užsienyje, tiek Lietuvoje atlikti tyrimai. Jau 1957 m. J. Nunnally atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog žiniasklaida didelei daliai amerikiečių yra pagrindinis informacijos apie psichikos sutrikimus šaltinis ir jų žinios apie psichikos sutrikimus yra paremtos žiniasklaidoje pateikiama informacija. O. Wahl (JAV) dvidešimto amžiaus devintajame dešimtmetyje atlikti tyrimai parodė, jog tendencija išliko ta pati – didžioji dalis visuomenės narių informaciją apie psichikos sutrikimus ir sveikatą vis dar gavo iš žiniasklaidos. 2009 m. atliktame Lietuvos visuomenės nuomonės tyrime respondentų buvo prašoma įvardyti pagrindinius jiems informacijos apie psichikos sutrikimus šaltinius. Žiniasklaidą kaip pagrindinį šaltinį nurodė 45 proc. respondentų. Kiti šaltiniai buvo: draugai ir artimieji (kurių turimos žinios dažnu atveju taip pat gali būti gautos iš žiniasklaidos) – 25 proc., sveikatos priežiūros ir socialinės globos bei rūpybos specialistai (9 proc.) bei patys sutrikusios psichikos asmenys – vos 3 proc.

Vienas iš žiniasklaidoje pateikiamos informacijos aspektų yra tai, jog žiniasklaidos pateikiama informacija grindžiama šablonais. Nors kiekvienas individas ar grupė turi unikalų pasaulio suvokimą ir patyrimą, organizuoto gyvenimo visuomenėje prielaida yra bendras realybės suvokimas. Žiniasklaida prisideda prie jo kūrimo kasdien pateikdama šablonus, kuriuos auditorija priima, ir jų poveikis yra labai laipsniškas ir galbūt sąmoningai neįjaučiamas

(McQuail 1987; Fiske 1990). *Pavyzdžiui, žinome, jog kaimynas patiria psichikos sutrikimus, tačiau pažįstame jį labai seniai, jis visuomet yra malonus, elgiasi adekvačiai. Tikėtina, jog tokiu atveju laikysime jį didele išimtimi, nes kasdien matome televizijos žiniuose, skaitome laikraščiuose apie sutrikusios psichikos asmenų pavojingumą, polinkį nusikalsti ir pan.* Kartu su kitu turiniu žiniasklaida perteikia ir įvairius stereotipus, kurie tampa stigmatizavimo pagrindu. Žiniasklaidos perteikiami stereotipai gali būti apibūdinami ir kaip tam tikros realybės versijos, lydimos vertinimo (Dyer 1979, cit. pgl. Ibroscheva ir Ramaprasad 2008; McQuail 2005). Nors žiniasklaida nekeičia individų asmenybės, tačiau ji gali pakeisti jų elgesį (Grunig 1976), taip pat ir sutrikusios psichikos asmenų atžvilgiu. JAV 1996 m. O. Wahl kartu su J.A. Thornton ištyrė ir įvardijo pagrindinius sutrikusios psichikos asmenų vaizdavimo laikraščių straipsniuose aspektus:

- Vaizduojama tragiška nekaltos aukos mirtis nuo sutrikusios psichikos asmens rankos;
- Įvykių apibūdinimas labai vaizdingas, naudojama emociškai apkrauta ir dėmesį patraukianti terminologija;
- Publikacijos antraštė traukia dėmesį, joje naudojamos didžiosios raidės ir emocijų pripildyti žodžiai;
- Nusikaltimą padaręs sutrikusios psichikos asmuo apibūdinamas kaip „kitoks“ ir be socialinio identiteto;
- Sutrikusios psichikos asmuo apibūdinamas kaip turintis kai kurias ar visas iš šių savybių: nenuspėjamas, pavojingas, agresyvus, stiprus, aktyvus ir iracionalus. (cit. pgl. Matas, El-Guebaly, Peterkin, Green and Harper, 1985; Stedman and Coccozza, 1977–78; Wahl, 1980).

Visa tai stipriai paveikia psichikos sutrikimų turinčių asmenų įvaizdį ir visuomenės suvokimą apie juos. D. R. Edney (2004) teigia, kad: „per paskutiniuosius 30 metų buvo atlikta nemažai tyrimų norint nustatyti, kokią įtaką visuomenės įsitikinimams daro žiniasklaida. Tyrimai nustatė, kad žiniasklaidos galia įtakoti visuomenės nuomonę bei lygis, kuriuo visuomenė pasikliauja žiniasklaidos pateikta reprezentacija, kartu sudėjus paverčia

žiniasklaidą viena iš pačių įtakingiausių veikėjų išsivysčiusiose visuomenėse.“ Taigi su išankstiniu neigiamu nusistatymu žiniasklaidos sukurtas sutrikusios psichikos asmenų stereotipinis paveikslas gali paskatinti jų stigmatizaciją ir sukelti jų atžvilgiu diskriminacinius veiksmus.

Be aukščiau įvardintų sutrikusios psichikos asmenų vaizdavimo spaudos straipsniuose aspektų, informacijos apie psichikos sutrikimus ir juos patiriančius asmenis galima rasti ir kitose žiniasklaidos rūšyse, pvz., filmuose. 1992 m. daugiausiai Oskaro apdovanojimų gavusiame filme „Avinėlių tylėjimas“ vaizduojamas sutrikusios psichikos žudikas maniakas, 1988 m. Oskarus už geriausią filmą, aktorių, režisierių ir scenarijų gavusiame filme „Lietaus žmogus“ vaizduojamas autizmo sutrikimą turintis veikėjas, klasika tapusiame 1975 m. filme „Skrydis virš gegutės lizdo“ vaizduojamas psichiatrinės ligoninės ir jos pacientų gyvenimas. Skaičiuojama, jog 1991 metų filmą „Terminatorius 2“ matė apie 160 milijonų žiūrovų, o pirmąjį filmo pusvalandį rodoma psichiatrijos ligoninė, kurioje laikoma viena pagrindinių herojų. Šiame filme ne tik niūriai ir neatitinkant realybės pristatoma aplinka (brutalus, pacientus varinėjantys prižiūrėtojai, pilkais drabužiais vilkintys pacientai), bet ir pateikiama netiksli diagnostinė informacija apie šizo-afektinį sutrikimą (minimi tokie jo požymiai kaip depresija, nerimas, smurto protrūkiai, persekiojimo haliucinacijos).

Lietuvos žiniasklaidoje taip pat gausu informacijos psichikos sutrikimų temomis. J. Mataitytė-Diržienė, 2009 m. tirdama trijų dažniausiai lankomų interneto naujienų svetainių ir trijų skaitomiausių laikraščių publikacijas psichikos sutrikimų ar sveikatos temomis nustatė, kad iš vidutiniškai 26 dienų per mėnesį, kuriomis išleidžiami dienraščiai (išskyrus sekmadienius), straipsniai psichikos sutrikimų ar psichikos sveikatos temomis buvo publikuojami vidutiniškai 19 dienų. Vidutinis publikacijų skaičius buvo 39 straipsniai per mėnesį. Vadinasi, besidomintis žiniomis pilietis, skaitantis laikraščius ar naujienas internete, tik rečiau nei kartą per keturias dienas nesusiduria su publikacijomis, kuriose rašoma apie kokius nors psichikos sutrikimų ar sveikatos tematikos aspektus.

Tokiame šiuolaikiniame, pripildytame žiniasklaidos garsų ir vaizdų pasaulyje, politikai, valdžios atstovai, verslininkai ir kitos visuomenės grupės veikia remdamiesi prielaida, kad iš žiniasklaidos sužino, kas vyksta pasaulyje. Žiniasklaidos daromą poveikį atspindi ir pinigai bei pastangos, skiriamos reklamai ir viešiesiems ryšiams (Franklin et al., 2007). Aišku, retai galima teigti, kad žiniasklaida yra vienintelė ar pakankama tam tikro poveikio priežastis, jos poveikio stiprumą taip pat gana sunku nustatyti. Pati žiniasklaida taip pat nėra vientisas darinys, ji perteikia labai įvairius ir skirtingus pranešimus, vaizdinius ir idėjas. Didžioji šios medžiagos dalis netgi nėra sukurta pačios žiniasklaidos, ji atsiranda iš visuomenės ir yra žiniasklaidos persiunčiama atgal visuomenei (McQuail, 2005).

Analizuojant žiniasklaidos poveikį kuriant psichikos sutrikimų ir juos patiriančių asmenų suvokimą, svarbu akcentuoti keletą aspektų.

- Žiniasklaida daro poveikį jos vartotojų elgesiui. Kalbant apie žiniasklaidos poveikį, dažnai išryškinama būtent neigiama įtaka, pabrėžiant, kad nusikaltimų, seksualinio elgesio ir smurto pateikimas žiniasklaidos priemonėse gali sukelti panašų socialiai nepriimtina elgesį (Franklin et al., 2007). Tokių elgesio būdų gali būti išmokstama ir reaguojant į sutrikusios psichikos asmenis – vadinasi, jų reikia vengti, nebendrauti ir pan.

- Žiniasklaida taip pat pateikia informaciją stereotipų konstravimui arba, kaip minėta, kuria pačius stereotipus. Netgi naujienų žanras (žinios) dažnai remiasi stereotipais, nes prodiuseriams reikia efektingai iliustruoti naujienų istorijas reprezentatyviais pavyzdžiais, o tai lengviausia padaryti naudojantis vyraujančiais stereotipais (Perse, 2001). Tačiau stereotipai gali būti ir nereprezentatyvūs atvejai. Žiniasklaidoje pateikiama informacija gali turėti ilgalaikį poveikį „savo“ grupės nariams suvokiant ir konstruojant „pašalinių“ charakteristikas ir socialinius vaidmenis, ypač tų, kurie laikomi kitokiais. Žiniasklaida ne tik pateikia atskirus informacijos blokus, ji formuoja platesnę sampratą ir kuria bei palaiko bendruosius stereotipus. Žiniasklaida yra integrali gyvenimo dalis ir ji diktuoja žmogaus įsivaizdavimą apie tai, koks yra pasaulis ir jo gyventojai (Wahl, 1995).

- Žiniasklaidos turinys taip pat gali aktyvuoti turėtus stereotipus ir paveikti tai, kaip žmonės reaguoja į įvairias visuomenės grupes ar vertina save, atsižvelgdami į žiniasklaidos pateiktus standartus (Perse, 2001). Pateikiamų stereotipų poveikis kelia susirūpinimą, nes jie yra dominuojantys, o dažnai ir vieninteliai tam tikrų grupių vaizdiniai žiniasklaidoje. Pozityvių vaizdinių, kurie atsvertų negatyvius, yra gana mažai. Negatyvūs vaizdiniai gali būti pretekstas pateisinti sąlygas, sukuriančias nelygias galimybes visuomenėje. Negatyvūs stereotipai yra žalingi, nes gali tapti tam tikro elgesio pagrindu, lemti baimę ir nenorą bendrauti su tam tikromis visuomenės grupėmis (Perse, 2001).

Tyrimai apie sutrikusios psichikos asmenų vaizdinius žiniasklaidoje

Žiniasklaidos poveikis svarbus visuomeninės sampratos apie sutrikusios psichikos asmenis formavimui, todėl įvairiose žiniasklaidos priemonėse pateikiama informacija apie sutrikusios psichikos asmenis yra ne vieno mokslinio tyrimo objektas. Taip pat šių tyrimų duomenys yra vertingas informacijos šaltinis žurnalistams, suteikiantis platesnę, analitinę perspektyvą. Remiantis tyrimų rezultatais, galima daryti pakankamai pagrįstus apibendrinimus apie savo vaidmenį ir stereotipiško šios visuomenės grupės pateikimo žiniasklaidoje pasekmes.

Pirmiausia, dauguma tyrimų, susijusių su bet kokių neįgalių asmenų vaizdavimu, yra atlikti studijuojant filmus, kaip informacijos perteikėjus (Pointon, 1997). Tyrėjai, tokie kaip G. Cumberbatch ir R.M. Negrine (1992), K. Ljuslinder (2000) taip pat randa palyginti daug istorijų, atspindinčių neįgaliųjų temą naujienų žiniasklaidoje. Antra, tyrimuose daroma išvada, kad sutrikusios psichikos asmenys, pavaizduoti žiniasklaidoje, dažniausiai pateikiami kaip nestabilūs ir į prievartą linkę nusikaltėliai (Wahl, 1995).

Švedijoje B. Höijer ir J. Rasmussen (2005) atliko tyrimą apie tai, kaip didžiuosiuose šalies laikraščiuose bei žymiausioje televizijos naujienų laidoje

Rapport pateikiami nusikaltimai ir prievarta, susiję su psichikos sveikatos problemomis. Tyrimas buvo pradėtas po Švedijos užsienio reikalų ministrės Annos Lindh nužudymo 2003 metais. Tyrimo autoriai padarė išvadą, kad daugumoje straipsnių ir žinių pranešimų žurnalistai sutapatina asmenį ir nusikaltimą, teiginys „protiškai nesveikas“ dažnai naudojamas kaip nusikaltimo motyvo paaiškinimas, o žinių pranešimuose beveik neįmanoma surasti kitokio požiūrio apie sutrikusios psichikos žmogūdį. Tyrėjai kelia klausimą, kokius pranešimus ir įvaizdžius apie psichikos sutrikimus tokie naujienų pranešimai perteikia visuomenės nariams?

Norvegijoje L. Morlandstø (2006) tyrė, kaip psichikos sveikata ir sutrikusios psichikos asmenys vaizduojami nacionaliniuose ir regioniniuose laikraščiuose. Ji taip pat apklausė žurnalistus, dirbančius tiriamuose laikraščiuose. Tyrimo išvados rodo, kad yra skirtumas tarp to, kaip žurnalistai nori aprašyti psichikos sveikatos sritį ir to, kaip tai atrodo laikraščių pranešimuose. Žurnalistai teigia norintys pateikti sutrikusios psichikos asmenų patirtį, tačiau jie labai retai ieško kontakto ir kalba su tokiais asmenimis, dažniau renkasi kalbėtis su gydytojais ir politikais. Kaip teigia L. Morlandstø, tikriausiai dėl tam tikros distancijos tarp žiniasklaidos ir sutrikusios psichikos asmenų problemų, žinių pranešimuose apie nusikaltimus ir psichikos sveikatą dažniausiai pastaroji ir nurodoma kaip smurtinio nusikaltimo priežastis.

Švedijoje ir Norvegijoje atlikta dar keletas tyrimų apie tai, kaip įvairus neįgalumas vaizduojamas žiniasklaidoje. Jie iš dalies apėmė ir psichikos sutrikimus turinčių asmenų temą. Vienas iš tyrimų, atliktų K. Ljuslinder (2002), nagrinėja sutrikusios psichikos asmenų rodymą Švedijos televizijoje. Švedijos visuomeninės televizijos atsiradimo pradžioje 1950–1960 metais sutrikusios psichikos asmenys iš viso nebuvo rodomi. Aštuntajame dešimtmetyje situacija pasikeitė, tačiau sutrikusios psichikos asmenims nebuvo leidžiama kalbėti patiems. Vietoj jų visuomet būdavo kviečiami kalbėti slaugytojai, gydytojai ar politikai. Asmenys su fizine negalia buvo praktiškai „nematomi“ kitose žiniasklaidos priemonėse, išskyrus žinių ir naujienų laidas,

o sutrikusios psichikos asmenys buvo rodomi kūrinių ekranizacijose, TV serialuose, dramose. Žiniose rodomas sutrikusios psichikos asmuo buvo dažniausiai infantiliškas, o kūrinių ekranizacijose, TV serialuose, dramose – nusikaltėlis.

Glasgow Media Group tyrimų centras iš Glazgo universiteto Jungtinėje Karalystėje daug gilinaisi į žiniasklaidos ir psichikos sveikatos sritį. Jų tyrimai pirmiausia koncentruojasi į tai, kaip žiniasklaidos priemonių pateikiamas turinys paveikia žmonių (žiūrovų/klausojų/skaitytojų) požiūrį. Tyrimai apima tiek žinių pranešimų turinio (rašytinio, garsinio ir vizualinio) analizę, tiek ir interviu su sutrikusios psichikos asmenimis, taip pat žiniasklaidos tekstų skaitytojais, įvairių žiniasklaidos priemonių programų ir tekstų prodiuseriais bei redaktorais. Tyrėjai artimai bendradarbiauja su įvairiomis nevyriausybinėmis organizacijomis, kurios aktyviai naudoja žiniasklaidos tyrimų rezultatus ir kritikuoja žurnalistus dėl neteisingo psichikos sveikatos problemų interpretavimo (žr. Philo, McLaughlin and Henderson, 1996, Philo, 1996 ir 1999). Šio centro tyrėjas C. Barnes (1992), remdamasis tyrimų rezultatais, teigia, kad vaizduojant neįgaliuosius knygoje, filmuose, televizijoje, laikraščiuose kaip silpnus, bejėgius ir priklausančius nuo kitų žmonių malonės, palaikomas jų neigiamas įvaizdis visuomenėje.

Naujojoje Zelandijoje J. Coverdale, R. Nairn & D. Claasen (2002) atliko nacionalinio masto tyrimą apie tai, kaip šalies žiniasklaida vaizduoja sutrikusios psichikos asmenis. Tyrimas apėmė visus pasirinktu laikotarpiu spausdintinėje žiniasklaidoje publikuotus pranešimus apie psichikos sutrikimus. Rezultatai parodė, jog dominuoja neigiami aspektai, kurie kuria stereotipinę stigmatizuojantį psichikos sutrikimų ir juos patiriančių asmenų vaizdą.

G. Auslander ir N. Gold (1999) lygino skirtingų neįgaliųjų grupių vaizdavimą Kanados ir Izraelio laikraščiuose. Buvo nustatyta, kad sutrikusios psichikos asmenys yra kur kas dažniau vaizduojami neigiamai negu asmenys su fizine negalia. Tyrėjai padarė išvadą, kad žiniasklaida sustiprina neigiamą neįgaliųjų, ypač sutrikusios psichikos asmenų, įvaizdį. H. Stuart (2006),

tyrinédama Kanados žiniasklaidà, teigia, kad ji „pateikia smarkiai dramatinuotà ir iškraipytà sutrikusios psichikos asmenų įvaizdžì, ypaè pabrėžiant pavojingumà, nusikalstamà pobūdì ir nenuspėjamumà“. Tačiau ji taip pat nurodo potencialià žiniasklaidos lobizmo ir bendradarbiavimo naudà, kad sutrikusios psichikos asmenų vaizdavimas žiniasklaidoje būtų pozityvesnis ir tikslesnis (atitinkamai keistùsi visuomenės ir paèiù neįgaliujù požiùris į save).

JAV šioje srityje dirba jau anksèiau minėtas O. Wahl, kuris laikomas vienu pagrindiniù šios srities ekspertù. Šis autorius tyrė įvairiausias žiniasklaidos rùšis – filmus, laikraščius, žurnalus, televizijà, reklamas ir kt. Visose žiniasklaidos priemonėse sutrikusios psichikos asmenys buvo vaizduojami negatyviai, dažnai kaip nusikaltėliai ar piktadariai (Wahl 1995). Kiti žinomi tyrinėtojai iš JAV yra P.A. Stout, J. Villegas ir N. A. Jennings, kurie 2004 metais paskelbė straipsnì, teigiantì, jog šiai srièiai JAV vis dar skiriama labai mažai dėmesio. Jù nuomone, reikia tirti platesnì žiniasklaidos sukurtù įvaizdžių spektrà, kreipiant dėmesì ne tik į galutinì produktà, tačiau ir į tokiù įvaizdžių kùrimo procesà.

Lietuvoje tokio pobūdžio tyrimù nėra daug. VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ uèsakymu 2009 m. J. Mataitytė-Diržienė, K. Ljuslinder ir L. Morlandstø atliko lyginamàjà tarptautinì tyrimà „Neįgaliujù įvaizdis Lietuvoje – požiùris iš Skandinavijos“. Autorės analizavo ir lygino sutrikusios psichikos asmenų įvaizdžì Lietuvos, Norvegijos ir Švedijos naujienù žiniasklaidoje. Visose trijose šalyse naujienù žiniasklaidoje sutrikusios psichikos asmenys buvo vaizduojami kriminaliniame kontekste, dažniausiai kaip nusikaltėliai. Lietuviškose publikacijose tokie asmenys buvo labai detaliam identifikuojami, nesilaikant etikos reikalavimù, tuo tarpu kitose šalyse tai buvo išskirtiniai atvejai. Visose šalyse buvo labai ryški sutrikusios psichikos asmenų negatyvaus vaizdavimo naujienù žiniasklaidoje tendencija.

2011 m. J. Mataitytės-Diržienės daktaro disertacijoje pristatytas tyrimas apie tai, kokius sutrikusios psichikos asmenų vaizdinius perteikia ir kuria Lietuvos naujienù žiniasklaida. Autorė nustatė, jog Lietuvos žiniasklaidos

kuriami sutrikusios psichikos asmenų vaizdiniai palaiko ir stiprina tokių asmenų stigmatiziją: publikacijose ir nurodomos tiesiogiai, ir suponuojamos sąsajos tarp psichikos sutrikimų ir polinkio nusikalsti; dažnai aprašomam asmeniui klijuojama dviguba – nusikaltėlio ir sutrikusios psichikos asmens – etiketė; sutrikusios psichikos asmenys įvardijami kaip turintys labai ribotą socialinių vaidmenų spektrą (dažniausiai – ligoniai ir nusikaltėliai). Toks vaizdavimas prisideda prie šios grupės asmenų stereotipizavimo ir suniveliavimo į vieną kategoriją, kaip gana homogeniška, parazituojanči grupė, be pozityvaus socialinio identiteto (Mataitytė-Diržienė 2011).

Apibendrinant galima teigti, kad įvairiose šalyse atliktų tyrimų rezultatai yra iš principo panašūs – sutrikusios psichikos asmenys žiniasklaidoje yra vaizduojami negatyviai, siejami su smurtu ir nusikaltimais, perteikiami ir palaikomi negatyvūs tokių asmenų stereotipai, kas neabejotinai palaiko ir skatina šios grupės stigmatizaciją.

Psichikos sveikatos temų pateikimo žiniasklaidoje problemos

Pastebima, kad šiuo metu žiniasklaidos priemonėse rašoma vis daugiau ir įvairesniais psichikos sveikatos aspektais negu anksčiau, tačiau vis dar trūksta profesionalaus ir korektiško pateikimo. Psichikos sveikatos klausimų pateikimas žiniasklaidos priemonėse prisideda kuriant neadekvatų jų suvokimą visuomenėje, kadangi žurnalistams trūksta informacijos apie tai, kas yra psichikos sutrikimai, kaip jie veikia asmens gyvenimą ir kasdienį funkcionavimą, koks yra sutrikusios psichikos asmenų pagalbos poreikis ir savarankiškumo lygis. Ypač daug kritikos nusipelno žiniasklaidos priemonėse vaizduojamas psichikos sveikatos santykis su nusikaltimais. Šis aspektas yra itin svarbus dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmiausia, į kriminalinio konteksto temas psichikos sveikatos straipsniuose skaitytojai dažniausiai atkreipia dėmesį. Antra vertus, juose sutrikusios psichikos asmenys

vaizduojami iš negatyviosios pusės. Šiuos faktus vaizdžiai iliustruoja Mataitytės-Diržienės ir Šumskienės (2010) atlikto tyrimo duomenys.

Visuomenės nuomonės apklausos dalyviai teigė dažniausiai randantys informacijos apie sutrikusios psichikos asmenis žiniasklaidos straipsniuose apie nusikaltimus (41%), trečdalis respondentų šios informacijos gauna iš laidų ar straipsnių apie sveikatą, 15% – iš laidų ar straipsnių apie socialinę paramą, 12% – apie gyvenimo būdą. Didesnį informacijos apie nusikaltimus intensyvumą greičiausiai galima paaiškinti tuo, kad kriminalinio pobūdžio žinia dėl savo dramatiškumo atsiduria pirmuosiuose laikraščių puslapiuose, taip pat skaitytojų dėmesį dažniau atkreipia „šaukiančios“ antraštės, kuriose paprastai koduojama žinia ir apie psichikos sveikatą, ir apie nusikaltimą (pvz., „Dviejų vyrų nužudymu Panevėžyje įtariamasis psichikos ligonis“ (2008 vasario 28, www.vtv.lt)).

Paprašyti įvardyti sutrikusios psichikos asmenims būdingas savybes, tyrimo respondentai daugiausia pabrėžė tas, kurios signalizuoja apie potencialų pavojų aplinkiniams: negebėjimą atsakyti už savo veiksmus (20 proc.); polinkį į agresiją (16 proc.) ir neprognozuojamumą (13 proc.). Apibūdinimų, kuriuos būtų galima vertinti kaip teigiamus, tebuvo 7 (0,7 proc.): 3 respondentai teigė, kad „jie turi tokias pat teises, kaip ir kiti“, 2 respondentai – „jie tokie patys žmonės, kaip ir mes“, po 1 respondentą: „jų negalima vienodai apibūdinti“; „jie gali normaliai prisitaikyti gyventi“.

Netinkamas suvokimas apie psichikos sveikatą apriboja žurnalistų galimybes aprašyti įdomią istoriją ar pasirinkti patrauklų jos pristatymo būdą. Savo ruožtu, tai paveikia žurnalistikos kokybę ir visuomenės teisę į informaciją. Rašydami psichikos sveikatos temomis, žurnalistai dažnai apsiriboja paviršutiniškais diagnozių įvardijimais, pateikiamą situaciją vaizduodami ne kaip giluminę psichikos sveikatos problemą, o kaip asmeninę tragediją ar kriminalinį atvejį. Žurnalistams pateikiant informaciją be konteksto ar situacijos analizės, psichikos sutrikimų turinčių asmenų patiriamos problemos atrodo pavieniai, tarpusavyje nesusiję ir atsitiktiniai atvejai, nors iš tiesų jos pasitaiko palyginti dažnai, o priežastiniai ryšiai gali

pasiūlyti ne vieną intriguojančią žurnalistinę istoriją. *Pavyzdžiui, dėl mokykloje patiriamų patyčių nusizudo moksleivis. Žurnalistas situaciją gali pateikti kaip vieno vaiko dramą, tačiau kur kas socialiai atsakingiau būtų aptarti patyčių mastus, priežastis, prevencijos priemonės, patyčias patiriančių vaikų jausmus ir emocinius išgyvenimus, paramos ir pagalbos stygių, įvertinti kontekstą ir aplinkybes, dėl kurių Lietuva keturis kartus lenkia Europos Sąjungos vidurkį pagal nusizudžiusių 15–19 m. amžiaus asmenų skaičių (Statistikos tarnybos „Eurostat“ duomenys).*

Žiniasklaidos pranešimuose ignoruojami nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai, nustatantys sutrikusios psichikos asmenų teises bei valstybių ir visuomenių išsipareigojimus užtikrinti jų gerovę ir integraciją. Tai silpnina žiniasklaidos kaip „sarginio šuns“ (angl. – “*watchdog*”) funkciją, kadangi žurnalistai praleidžia progą priminti vyriausybei ir kitoms valdžios institucijoms apie jų atsakomybę ir atskaitingumą. Žiniasklaida pati dažnai prisideda prie sutrikusios psichikos asmenų stigmatizacijos skelbdama nepatikrintą informaciją, paviršutiniškai ir vienpusiškai pristatydamą šios asmenų grupės patiriamas problemas, nepakankamai akcentuodama valdžios ir visuomenės atsakomybę.

Tinkamas psichikos sveikatos problematikos pateikimas

(Parengta pagal „Mental health reporting“, 2011)

- Rašydami turėkite omenyje, kad tai – jautri ir subtili tema, reikalaujanti ne tik specifinių žinių, bet ir gebėjimų korektiškai ir etiškai pateikti informaciją, o ją renkant – bendrauti su atstovais socialinės grupės, kuri itin dažnai patiria diskriminaciją ir stigmą.

- Įvertinkite, ar psichikos sutrikimas neišvengiamai susijęs su straipsnio tema? Ar tikrai skaitytojas privalo žinoti, kad partijos rinkiminiame sąrašė yra

žmogus, kuriam diagnozuota psichikos liga? Arba, kad olimpinį medalį parvežęs sportininkas reguliariai lanko psichiatro konsultacijas²?

- Pasitikrinkite, ar psichikos sutrikimas tikrai susijęs su nusikaltimu. Diagnozė nėra patikimas ir viską (tame tarpe – ir agresyvų elgesį) paaškinantis indikatorius. Jei neatlikta psichiatrinė ekspertizė, kriminalinio pobūdžio straipsnyje nekorektiška spėlioti apie psichikos sveikatos būklę.

- Rašydami apie nusikaltimą, būkite dėmesingi kontekstui. Sutrikusios psichikos asmenys nėra labiau agresyvūs negu kitos visuomenės grupės. Nenaudokite terminologijos su aliuzijomis į sutrikusios psichikos asmenų agresiją.

- Naudokite korektiškus terminus, venkite stereotipizavimo, nepagrįstų aliuzijų į visos socialinės grupės deviantiškas savybes.

- Pasitikrinkite diagnozes ir simptomus patikimuose šaltiniuose. Ypač naudinga būtų pakalbinti psichikos sveikatos ekspertą, kuris galėtų ne tik pakomentuoti konkretų atvejį, bet ir suteikti platesnės informacijos apie kontekstą, susijusias problemas, užsienio šalių patirtį ir pan.

- Atsargiai ir korektiškai naudokite nuotraukas. Sutrikusios psichikos asmenys, ypač – ilgą laiką gyvenantys stacionarios globos institucijose, paprastai mėgsta fotografuotis. Skelbdami nuotraukas, kuriose sutrikusios psichikos asmenys atrodo netvarkingi ir pasimėtę, pagalvokite apie pasekmes visai socialinei grupei. Kita vertus, privatumo nežeidžianti nuotrauka iš socialinės globos įstaigos gali būti puiki iliustracija probleminiam straipsniui apie valstybės biudžetui brangiai kainuojančią ir neefektyvią stacionarią globą didelėse institucijose.

---

² Pateikti pavyzdžiai yra hipotetiniai, ir bet koks sutapimas su tikrove yra atsitiktinumas.

- Rašydami straipsnį pabrėžkite, kad gydymas, išgijimas ir prevencija yra įmanomas ir gali būti efektyvus. Pateikite statistikos ir pavyzdžių, iš kurių visuomenė gautų teigiamos informacijos.

- Nepamirškite pakalbinti žmogaus, turinčios asmeninės patirties, o bendraudami su juo būkite konkretūs, įsitikinkite, kad jis supranta, koks yra klausimas, sudarykite galimybę pasakyti savo nuomonę (toliau šiame skyriuje rasite daugiau patarimų kaip bendrauti su šios asmenų grupės atstovais).

Interviu psichikos sveikatos temomis

Interviu yra vienas pagrindinių informacijos šaltinių žurnalistams, dėl daugelio priežasčių. Tiesioginis minčių perteikimas cituojant suteikia istorijai gyvumo, patikimumo. Interviu yra kur kas įdomesni ir nuoširdesni negu iš dokumentų ar pranešimų spaudai gaunama informacija. Žurnalistams patiriant laiko spaudimą žymiai efektyviau yra gauti informaciją iš to, kuris turi pagrindinių žinių, negu pačiam ieškoti ir pažindintis su oficialiais dokumentais. Būdami žurnalistais, nesate visų sričių ekspertai – taigi, turite pasikliauti kompetencijos turinčiais žinovais. Kas galėtų būti informacijos šaltiniais rašant straipsnį psichikos sveikatos temomis?

Oficialūs informacijos šaltiniai

Ko gero, esate ne sykį susidūrę su oficialiais informacijos šaltiniais, turite nemažai bendravimo su jais patirties. Jie atstovauja valdžios institucijas ir kalba jų įgaliojimu, dažnai disponuoja dideliu informacijos kiekiu, taip pat užima aukštas pozicijas ir turi atitinkamos galios – pvz., psichiatrijos ligoninės direktorius arba Sveikatos apsaugos ministerijos pareigūnas. Žiniasklaidos vartotojai paprastai pasitiki šiais asmenimis, o žurnalistai su jais bendrauja kaip su pripažintais autoritetais. Kuo specifinis gali būti bendravimas su oficialiais informacijos šaltiniais psichikos sveikatos temomis? Šie asmenys ne tik atstovauja oficialią poziciją, bet ir disponuoja specifinėmis psichiatrijos žiniomis ir šį savo pranašumą gali pasitelkti siekdami išvengti opių klausimų.

Tai gali būti viena priežasčių, paaiškinanti įdomią tendenciją, išryškėjusią atlikus Lietuvos žiniasklaidos tyrimą. Vakarų šalyse atlikti tyrimai rodo (Miller 2007; Wahl 1995; Ljuslinder et al. 2009), kad po rezonansinių įvykių, susijusių su sutrikusios psichikos asmenimis (deja, dažniausiai jų įvykdytų nusikaltimų), užsienio žiniasklaidoje kyla viešos diskusijos įvairiais psichikos sveikatos, paslaugų sutrikusios psichikos asmenims, institucijų atsakomybės klausimais. Juose aktyviai dalyvauja pačios žiniasklaidos atstovai, politikai, visuomeninės organizacijos, psichiatrijos specialistai. Tuo tarpu J. Mataitytės-Diržienės (2011) atlikto tyrimo duomenys rodo, kad Lietuvos viešojoje erdvėje tokių diskusijų nevyksta. Net ir po rezonansinių nusikaltimų, kai psichikos sutrikimą turintis sūnus nužudė savo tėvą, arba psichikos sutrikimų patirianti motina Telšiuose nužudė savo mažametę dukrą, nei žiniasklaida, nei politikai ar kiti atsakingi asmenys nereagavo į šiuos įvykius viešai, t. y., nepasisakė žiniasklaidoje. Žiniasklaida taip pat nebuvo linkusi ieškoti spragų sveikatos priežiūros sistemoje, šios srities politikoje, atsakingų institucijų kaltės ar nekompetencijos, neuždavė klausimų atsakingiems šių institucijų atstovams, o išskirtinį dėmesį skyrė nusikaltimo padarymu įtariamam asmeniui ir jo funkcionavimo aspektams. Nebuvo diskutuojama dėl atsakomybės institucijų, kurios turėjo teikti šiems žmonėms reikalingą pagalbą ir užtikrinti, kad tokios nelaimės neįvyktų.

Visuomenininkai ir NVO atstovai

Yra nemažai nevyriausybinų organizacijų, veikiančių psichikos sveikatos srityje. Vienos jungia artimuosius, kitos – specialistus, trečios – pačius sutrikusios psichikos asmenis. NVO atstovai yra vieni vertingiausių informacijos šaltinių, tačiau tikėtina, kad jie turės savo motyvų ar bendrauti su žiniasklaida ir koku būdu tai daryti.

Iš J. Mataitytės-Diržienės ir Šumskienės (2010) tyrimo ataskaitos: nevyriausybinių organizaciją atstovaujantys (...) grupės dalyviai nelabai mato savo aktyvų vaidmenį šviečiant visuomenę, laužant stereotipus apie sutrikusios psichikos asmenis – pvz., neįsileido žurnalistės, norėjusios

parengti reportažą apie jų bendriją: *apie mus norėjo parašyti Zita Kelmickaitė – ji čia nuomoja patalpas. Tai čia sakiau, geriau palikit mus ramybėj. Nes norėjom gyventi...* – taigi, bendravimas su žurnalistais, išleidimas į savo pasaulį asocijuojasi su nesaugumu. Taip pat nenorima atskleisti asmeninės informacijos, šeimos gyvenimo: *man pavyzdžiui siūlė atvažiuot pas mane į namus nufotografuot mane ir mano vaikus, sakau, kokia man iš to bus nauda...jūsų žmonės gailės...* Nepaisant aiškiai išreikštos asmens valios, žurnalistai bendrijos narę aprašė pažeisdami jos privatumą: *bet vis tiek parašė apie mane, kad nuskurdusi (...) gydytoja ir nenori kad apie ją žinotų visuomenė. Galima buvo suprasti, kad tai aš.* Grupės nariai turėjo ir daugiau patirčių su žurnalistų paskleista neigiama ir tikrovės neatitinkančia privačia informacija. Vienas jų buvo neteisingai apkaltintas žmogžudyste, priverstinai gydomas Rokiškio psichiatrijos ligoninėje ir laikraštyje buvo paskelbta žinia apie žmogžudystę, nurodant kaltinamojo pavardę ir diagnozę: *mane paėmė sulaikė atseit aš žmogų užmušiau ir straipsnyje parašė atseit aš, [vardo pirma raidė, pavardė – aut. past.], psichinis ligonis.* Šie atvejai paaiškina, kodėl sutrikusios psichikos asmenys, pripažindami informacijos sklaidos būtinybę, nenori eiti į viešumą.

Kita vertus, psichikos sveikatos srityje veikiančios NVO dažniausiai yra labai suinteresuotos informacijos sklaida, turi unikalios patirties bei specifinių žinių, kurių viešojo sektoriaus informacijos kanalai nelinkę skelbti. Pavyzdžiui, 2013 metais Lietuva pateiks ataskaitą dėl Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ir mūsų šalį tikrins Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas, kuris susitiks ne tik su valdžios, bet ir šalyje dirbančių nevyriausybinų organizacijų atstovais. Žiniasklaidos atstovams tai galėtų būti tinkama proga pabendrauti su vaiko teisių apsaugos srityje veikiančiomis NVO ir pasidomėti, kokia yra institucinėje globoje esančių vaikų statistika Lietuvoje, kokią žalą vaiko psichikai ir asmenybės raidai daro stacionari globa, kas nuveikta ir kokių pasiekta pokyčių po Nepriklausomybės atgavimo.

Sutrikusios psichikos asmenys

Tyrimai rodo, jog žurnalistai retu atveju kreipiasi į sutrikusios psichikos asmenis kaip informacijos šaltinius³ ir dažniausiai abiem pokalbio dalyviams tai nėra maloni patirtis. Viena pagrindinių priežasčių – žurnalistai nežino, kaip bendrauti su šios grupės asmenimis, o pastarieji savo ruožtu jaučiasi nesaugūs ir vengia atsiverti. Žinoma, toks pokalbis iš žurnalistų reikalauja išankstinio pasirengimo, tačiau verta pasistengti dėl galimybės gauti unikalios informacijos ir pabendrauti su asmeniu, betarpiškai susijusiu su straipsnio tema. Pagrindinės gairės, universalios kiekvienam žurnalistui pašnekovui, nepriklausomai nuo jo sveikatos būklės – geranoriškumas, individualumo suvokimas, orientacija į gebėjimus ir pasiekimus.

Keletas patarimų, kurie parengti pagal leidinį „Patarimai su psichikos sveikatos temomis susiduriantiems žurnalistams – atmintinė“ (N. Jurčiukonytė, 2007):

1. Prieš pokalbį įsitikinkite, ar asmuo sutinka duoti interviu, ir supranta, kad bendrauja su žurnalistu, o jo pateikiama informacija bus viešinama.
2. Venkite konfrontacinių interviu – neprovokuokite, o išklauskite pašnekovo nuomonę, paprašykite pakomentuoti situaciją, pasidalinti patirtimi ir pan.
3. Aptarkite susitikimo vietą – pasirinkite tokią, kur tiek Jūs, tiek pašnekovas jausitės saugiai.
4. Pateikite klausimus iš anksto, kad pašnekovas galėtų pasiruošti ir per pokalbį jaustųsi saugus.
5. Gaukite sutikimą atskleisti pašnekovo asmenybę, naudoti jo nuotraukas. Jei nesutinka – suderinkite, kaip jis norėtų būti pristatytas ir laikykitės šio susitarimo.
6. Aptarkite žmogui priimtinas jo socialinę ar sveikatos būseną įvardijančius terminus.

---

³ Tik 6,5% straipsnių psichikos sveikatos tema žurnalistai bendravo su sutrikusios psichikos individu. 8% straipsnių pats sutrikusios psichikos asmuo buvo informacijos šaltinis, kai straipsnis buvo apie jį (J. Mataitytė- Diržienė, 2011).

7. Nevartokite pokalbio metu aptartų trečiųjų asmenų vardų, pavardžių be leidimo (ypač jei tai – ne vieši, o asmeniškai su pašnekovu susiję žmonės).

8. Leiskite pokalbyje dalyvauti ir pašnekovo artimiesiems, jei jis pats to pageidauja. Tačiau pokalbio metu jie gali pernelyg dominuoti. Tad jei žmogus nori kalbėti pats, būtinai sudarykite jam tokią galimybę.

9. Informuokite apie galimą straipsnio redagavimą, tačiau informuokite naujienų redaktorių apie išankstinius susitarimus su straipsnio herojumi.

10. Perspėkite apie galimą žinutės pasirodymą kitose visuomenės informavimo priemonėse.

Ko gero nepasitaikys itin daug atvejų, kai teks bendrauti su nusikaltimu įtariamą sutrikusios psichikos asmeniu, tačiau pravartu būtų žinoti pagrindinius dalykus. Sutrikusios psichikos asmenų ir nusikaltimų santykis yra ypatingas. Nors visuomenė dažniausiai juos laiko neprognozuojamais, agresyviais, jie rečiau negu bendroji populiacija yra linkę nusikalsti. Tyrimai rodo, jog ši asmenų grupė kur kas dažniau nei likusioji visuomenės dalis tampa nusikaltimų aukomis.

JAV atliktų tyrimų duomenys rodo, kad šioje šalyje tik 3–5 proc. visų smurtinių nusikaltimų įvykdo sutrikusios psichikos asmenys (Roth Edney, 2004). 3 proc. visuomenės narių tampa smurto aukomis, o sutrikusios psichikos asmenys tokių nusikaltimų aukomis tampa 8 proc. (Stuart, 2006). Jungtinės Karalystės Sveikatos departamento pateikiamoje ataskaitoje nurodoma, kad 1999 m. tik 8 proc. nužudymų Anglijoje ir Velse įvykdė sutrikusios psichikos asmenys (Anderson, 2003).

Gaudami reikiamą specialistų pagalbą bei reguliariai vartodami vaistus sutrikusios psichikos asmenys gali sėkmingai integruotis į visuomenę, išsilaikyti darbo vietoje, būti ramūs kaimynai. Labai tikėtina, jog nusikaltimu įtariamą sutrikusios psichikos asmuo pats yra netiesioginė psichikos

sveikatos sistemoje esančių spragų, visuomenėje egzistuojančios stigmos bei atskirties auka.

Nevenkite galimybės gauti tiesioginės informacijos iš tokio asmens, o pokalbiui pasiruošti padės keletas patarimų, kaip bendrauti su sutrikusios psichikos asmeniu, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą (*parengta pagal „Mental health reporting“, 2011*):

- Pasiruoškite pokalbiui surinkdami informaciją apie pašnekovą ir aplinkybes, kuriomis, kaip įtariama, padarytas nusikaltimas.
- Numatykite reikiamas atsargumo priemones, kad tiek Jūs, tiek pašnekovas jaustųsi saugiai.
- Informuokite pašnekovą, kokią žiniasklaidos priemonę atstovaujate.
- Informuokite apie galimybę likti anoniminiu šaltiniu.
- Jei įmanoma, kalbėkitės be liudininkų.
- Mainais už pokalbį nežadėkite nieko, ko negalėsite ištesėti teisėtais būdais.
- Pašnekovą informuodami apie pokalbio tikslą, pabrėžkite savo norą išklaudyti abi puses.
- Negudraukite, slėpdami tikrąjį pokalbio tikslą – jam išaiškėjus, galite atsidurti nepatogioje padėtyje, nekalbant apie saugumą.
- Sudarykite galimybę pašnekovui papasakoti savąją įvykio versiją.
- Nors kalbėsitės pašnekovui nepatogiomis temomis ir galbūt esate susidaręs išankstinę neigiamą nuomonę, būtinai išlikite korektiškas.

Apibendrinimas

Šiame leidinyje aptarėme Lietuvoje ir užsienyje atliktus tyrimus, apibendrinome ir pristatėme svarbiausius šios srities mokslo darbus, parengėme patarimus *kaip*, idėjas *kaq* ir priežastis *kodėl* rašyti psichikos sveikatos temomis.

Netikslu būtų vadinti šią metodinę priemonę dialogu su žiniasklaida, kadangi keliose dešimtyse puslapių teksto kalbėjome tik mes, dalinomės savo patirtimi, žiniomis ir pastebėjimais. Tačiau grįžtamasis ryšys visuomet labai svarbu. Vienas iš jo būdų galėtų būti Jūsų straipsnis ar reportažas, kuriame korektiškai kalbinamas sutrikusios psichikos asmuo, kritiškai analizuojama psichikos sveikatos politika ar – populiarizuojama psichikos sveikatos ir nusikaltimo atveju – nagrinėjamos makro lygmens priežastys, tokios kaip psichikos sveikatos priežiūros sistemos neveiksmingumas.

Ir dar. Nors tekste gausu pavyzdžių, pabaigai norėtuši pateikti dar porą. 2012 m. birželio 4–6 dienomis Otavoje (Kanada) vyko tarptautinė konferencija „Kartu prieš stigmą: kintantis požiūris į psichikos ligas“. Daug dėmesio šiame renginyje buvo skiriama žiniasklaidos vaidmens analizei – kuo ji prisideda stigmatizuojant sutrikusios psichikos asmenis ir koks galėtų būti jos vaidmuo kovojant su neigiamomis visuomenės nuostatomis. Konferencijoje pasisakiusi vieną populiariausių Kanados laikraščių „The Globe and Mail“ atstovaujanti žurnalistė dalijosi savo patirtimi: pakviesta dalyvauti konferencijoje, ji peržvelgė savo rengtus straipsnius psichikos sveikatos temomis ir darsyk pasidomėjo savo straipsnių herojų likimais. 2007 metais ji rašė apie Kanadą sukėtusią „Kalėdų atvirukų žudiko“ (Christmas Card Killer) bylą. Pasirodo, 24 metų jaunuolis, žiauriai nužudęs kalėdinius atvirukus nešiojusį pagyvenusį vyriškį, anksčiau daug sykių kreipėsi į psichikos sveikatos specialistus, bet niekuomet tinkamos tęstinės pagalbos nesulaukė. Motina, nužudžiusi du savo vaikus, kentė nuo pogimdyvinės depresijos, tačiau ši diagnozė buvo nustatyta tik atlikus teismo psichiatrinę ekspertizę (t.y., po nusikaltimo). Beje, palyginimui: toje konferencijoje kalbėjo dar viena pogimdyvinę depresiją

patyrusi motina, kuri, laimei, gavo profesionalią ir savalaikę pagalbą. Svarbu pridurti, jog konferencijoje ji dalyvavo kaip Kanados Darbo ministrė. Sunku sugalvoti geresnių iliustracijų teiginiui, jog kliūtis sudaro ne psichikos sutrikimas, o nepalankios sąlygos aplinkoje. Asmenys, tam tikru savo gyvenimo laikotarpiu turėję psichikos sveikatos problemų, ir sėkmingai jas išsprendę, gyvenime gali pasiekti labai daug.

Psichikos sutrikimas dažnai tik iš pažiūros atskleidžia priežastinį ryšį situacijose, kai kitą paaiškinimą rasti sunku. Tai – ko gero, Jūsų užduotis. Ne tik atskleisti, bet ir paskleisti – skaitytojams, klausytojams, žiūrovams.

Naudota literatūra:

1. Anderson, M. (2003). One flew over the psychiatric unit: mental illness and the media // *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 10.
2. Bagdonas, Albinas, Lazutka, Romas, Vareikytė, Audronė, Žalimienė, Laimutė. (2007). Skirtingi, bet Lygūs visuomenėje ir darbuotėje. Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija, Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba.
3. Baltrušaitytė, Giedrė. (2003). Theorising Mental Disorder: a Sociological Approach // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Nr.1.
4. Busfield, Joan. (2000). Introduction: Rethinking the Sociology of Mental Health // *Sociology of Health & Illness*. No. 22.
5. Cardwell, Mike. (1996). *Dictionary of psychology*.
6. Casey, Briega, Long, Ann. (2003). Meanings of Madness: a Literature Review // *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*. Vol. 10.
7. Corrigan, Patric W. (1998). The Impact of Stigma on Severe Mental Illness // *Cognitive and Behavioral Practice*. Vol. 5 (2).
8. Corrigan, Patrick W., Penn, David L. (1999). Lessons From Social Psychology on Discrediting Psychiatric Stigma // *American Psychologist*. Vol. 54 (9).
9. Corrigan, Patric W., Watson, Amy C. (2002). The Paradox of Self Stigma and Mental Illness // *Clinical Psychology: Science and Practice*. Vol. 9 (1).
10. Corrigan, W. Patric, Watson, Amy C., Gracia, Gabriela, Slopen, Natalie, Rasinski, Kenneth, Hall, Laura L. (2005). Newspaper Stories as Measures of Structural Stigma // *Psychiatric Services*. Vol. 56 No. 5.
11. Corrigan, Patrick W. (2007). How Clinical Diagnosis Might Exacerbate the Stigma of Mental Illness // *Social Work*. Vol. 52, No. 1.
12. Coverdale, John, Nairn, Raymond, Claasen Donna. (2002). Depictions of Mental Illness in Print Media: a Prospective National Sample // *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*.
13. Dembinskas, Algirdas. (2003). *Psichiatrija*. Vilnius.

14. Dennis, Everette E., Merrill, John A. (1997). Pokalbiai apie žurnalistiką. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
15. Dietrich, S., Heider, D., Matschinger, H., Angermeyer, M. C. (2006). Influence of newspaper reporting on adolescents' attitudes toward people with mental illness. *Social Psychology and Psychiatric Epidemiology*, 41, 318-322
16. DSM-IV-TR / American Psychiatric Association. (2000). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Washington.
17. Durkheim, Emile. (2001). Sociologijos metodo taisyklės. ALK / Vaga.
18. Eagly, Alice H. (1987). Sex Differences in Social Behavior: a Social Role Interpretation. Lawrence Erlbaum Associates.
19. Eagly, Alice H., Wood, Wendy. (1991). Explaining Sex Differences in Social Behavior: A Meta-Analytic Perspective // *Personality and Social Psychology Bulletin*. Vol. 17, No. 3.
20. European Commission. (May 2006). Special Eurobarometer 248. Mental Well-Being.
21. Europos parlamentas. (2009-01-28). Pranešimas dėl psichikos sveikatos 2004-2009 (2008/2209(INI)). Plenarinio posėdžio dokumentas A6-0034/2009. Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos komitetas.
22. Fairbairn, Jean; Holm, Jenny & Aryal, Manisha (ed). (2012). Speak Up, Speak Out: A Toolkit for Reporting on Human Rights Issues. Internews' Global Human Rights Program.
23. Falk, Gerhard. (2001). Stigma: How We Treat Outsiders. Prometheus Books, New York.
24. Fiske, John. (1990). Introduction to Communication Studies. Routledge.
25. Forchuk, Cheryl, Nelson, Geoffrey, Brent Hall, G. (2006). It's Important to Be Proud of the Place You Live In: Housing Problems and Preferences of Psychiatric Survivors // *Perspectives in Psychiatric Care*. Vol. 42, No. 1.
26. Foster, Juliet L. H. (2007). Journeys Through Mental Illness. Client's Experiences and Understandings of Mental Distress. Palgrave.

27. Franklin, Bob, Hamer, Martin, Hanna, Mark, Kinsey, Marie, Richardson, John E. (2007). *Key Concepts in Journalism Studies*. Sage.
28. Funk, Michelle (2010). *Mental health and development: targeting people with mental health conditions as a vulnerable group*. World Health Organization.
29. Germanavičius, Arūnas (sudarytojas). (2006) *Psichikos sveikatos paslaugos bendruomenėje: neįgaliųjų įdarbinimas – straipsnių rinkinys*. Globali iniciatyva psichiatrijoje, Vilnius.
30. Giddens, Anthony. (2005). *Sociologija. Poligrafija ir informatika*.
31. Goffman, Erving. (1986). *Notes on the Management of Spoiled Identity*. Simon & Schuster, New York.
32. Good, Byron J. (1997). *Studying Mental Illness in Context: Local, Global, or Universal? // Ethos*. Vol. 25, Nr. 2. 1997. *Ethnography and Sociocultural Processes: a Symposium*.
33. Grunig, James. (1976). *Global Village. How Specialization Is Changing the Mass Media*. General Hall.
34. Henderson, Corinne (2005). *Why people with a mental illness are Over-represented in the Criminal Justice System // Mental Health Coordinating Council*. Prieiga internete: <http://www.beyondbars.org.au/CAPA%20Conf%20Pres090806.pdf>
35. Höijer, B., Rasmussen, J. (2005) *Media Images of Mental Illness and Psychiatric Care in Connection with Violent Crimes: a study of Dagens Nyheter, Aftonbladet and RapportÖrebro University*. Swedish Association for Social and Mental Health (RSMH). EU – European Social Fund. Swedish Inheritance Fund.
36. Ibroscheva, Elza, Ramaprasad, Jyotika. (2008). *Do media matter? A Social Construction Model of Stereotypes of Foreigners // Journal of Intercultural Communication*. Issue 16.
37. Jurčiukonytė, Neringa (2007) *Patarimai su psichikos sveikatos temomis susiduriantiems žurnalistams – atmintinė*. Globali iniciatyva psichiatrijoje, Vilnius.

38. Kartu dirbant bus galima sukurti geresnius įstatymus. Viešosios politikos sprendimų įtakojimo vadovas. Sudarytas įgyvendinant Europos Sąjungos projektą "Mainstreaming Mental Disability Policies". Inclusion Europe, Brussels, 2005.
39. Kondrat, David C., Teater, Barbra. (2009). An Anti-Stigma Approach to Working With Persons With Severe Mental Disability: Seeking Real Change Through Narrative Change // Journal of Social Work Practice. Vol. 23, No. 1.
40. Kriščiūnas, Algirdas. (2002). Psichiatrija. Vilnius.
41. Leonavičius, Vylius, Norkus, Zenonas, Tereškinas, Artūras. (2005). Sociologijos teorijos. Vytauto Didžiojo universitetas.
42. Lippmann, W. (2008). Public Opinion. BiblioLife (pirmasis leidimas 1922)
43. Ljuslinder, Karin, Morlandstø, Lisbeth, Mataitytė-Diržienė, Jurga. (2009). Neįgaliųjų įvaizdis Lietuvoje – požiūris iš Skandinavijos. Globali iniciatyva psichiatrijoje.
44. Loseke, Donileen R. (1999). Thinking About Social Problems. An Introduction to Constructionist Perspectives. Aldine De Gruyter, New York.
45. Mataitytė-Diržienė J. (2011). Sutrikusios psichikos asmenų vaizdavimas Lietuvos žiniasklaidoje. Daktaro disertacija. Vilnius.
46. Mataitytė-Diržienė Jurga. (2009). Sutrikusios psichikos asmenų įvaizdis Lietuvos dienraščiuose ir interneto svetainėse. STEPP : socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Nr. 5.
47. Mataitytė-Diržienė, Jurga, Šumskienė, Eglė. (2011). Žiniasklaidos vaidmuo kuriant psichikos sutrikimų, kaip visuomeninės rizikos, sampratą. Tiltai 4 (57).
48. McDaid, David. (2008). Countering Stigmatization and Discrimination of People with Mental Health Problems in Europe. European Commission, Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.

49. McGrath, John, Saha, Sukanta, Chant, David, Welham, Joy. (2008). Schizophrenia: a Concise Overview of Incidence, Prevalence, and Mortality // Epidemiologic Reviews Vol. 30.
50. McNair, Jeff, Sanchez, Michelle. (2007). Christian Social Constructions of Disability: Church Leaders // Journal of Religion, Disability and Health. Vol. 11(4).
51. McQuail, Denis. (Second edition 1987). Mass Communication Theory. An Introduction. Sage Publications.
52. McQuail, Denis. (2005). McQuail's Mass Communication Theory. Sage Publications.
53. Mental health reporting. Prieiga internete: <http://depts.washington.edu/mhreport/>
54. Miller, Greg. (2007). Mental Health and the Mass Media: Room for Improvement // The Lancet. Vol. 370.
55. Morris, Robert, Dana, Bess, Glasser, Paul, Marks, Rachel, Rein, Martin, Schreiber, Paul, Saunders, Beatrice. (1971). Encyclopedia of Social Work, 16th issue, Vol. 1. National Association of Social Workers. New York.
56. Nocella, Anthony J. (2009). Disabling Dis-ability: Re-Building Inclusive Into Social Justice // Theory in Action. Vol. 2, No. 1.
57. Nunnally J. (1957.) The communication of mental health information: A comparison of the opinions of experts and the public with mass media presentations. Behavioral Science, July, 222-230
58. Oakes, P. J., Haslam, S. A., Turner, J. C. (1994). Stereotyping and Social Reality. Blackwell.
59. Pasaulinė sveikatos organizacija. (2004). Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija. Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija.
60. Pečiulis, Žygintas (2002). Televizijos žurnalistika. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
61. Perse, Elizabeth M. (2001). Media Effects and Society. Lawrence Erlbaum Associates.

62. Philo, Greg (editor). (1996). Media and Mental Distress. Longman.
63. Pūras, Dainius. (2002). Šiuolaikinis požiūris į psichikos sveikatą ir jos sutrikimus. Pasaulio sveikatos organizacijos 2001 metų pranešimas ir jo reikšmė Lietuvai. // Iš Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas 2001. Lietuvos gyventojų bendrosios ir psichikos sveikatos būklės bei sveikatos sistemos organizavimo problemos. Vilnius, Baltijos kopija.
64. PSO. Prieiga internete: <http://www.who.int/features/qa/62/en/index.html>
65. Reber, A. S. (1985). Penguin Dictionary of Psychology. Penguin Books, London, New York.
66. Rogers, Anne, Pilgrim, David. (2005). A Sociology of Mental Health and Illness. Open University Press.
67. Roth Edney, Dara. (2004). Media and Mental Illness: A Literature Review // Canadian Mental Health Association. Prieiga internete: http://www.ontario.cmha.ca/about_mental_health.asp?cID=7601
68. Rusch, Nicolas, Angermeyer, Matthias C., Corrigan, Patrick W. (2005). Mental Illness Stigma: Concepts, Consequences and Initiatives to Reduce Stigma // European Psychiatry 20.
69. Ruškus, Jonas, Mažeikis, Gintautas. (2007). Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Šiaulių universiteto leidykla.
70. Scheff, T. J. (1974). The Labelling Theory of Mental Illness // American Sociological Review. Vol. 39, No. 3.
71. Schneider, David J. (2005). The Psychology of Stereotyping. The Guilford Press.
72. Scrambler, Graham. (1998). Stigma and Disease: Changing Paradigms. The Lancet, Vol. 352.
73. Shoemaker, P., Reese, S. (1996). Mediating the Message: Theories of Influences on Mass Media Content. New York: Longman.
74. Sokratis Dinos, Scott Stevens, Marc Serfaty, Scott Weich and Michael King. (2004). Stigma: the feelings and experiences of 46 people with mental illness Qualitative study. The British Journal of Psychiatry 184.

75. Stout, P. A., Villegas, J., and Jennings, N. "Images of mental illness in the media: Identifying gaps in the research." *Schizophrenia Bulletin* 30 (2004): 543-561.
76. Swim J. K., Hyers L. L. (2001). *Social Psychology of Stigma* // In *International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*. Vol. 22.
77. Šizofrenijos informacinė svetainė. Prieiga internete: <http://www.schizophrenia.com/szfacts.htm>.
78. UK's Mental Health Act 2007. Prieiga internete: <http://www.legislation.gov.uk>
79. Vaitkevičiūtė Valerija. (2000). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius.
80. Wahl, Otto, F. (1995). *Media Madness. Public Images of Mental Illness*. Rutgers University Press.
81. World Health Organization (WHO). (2001). *The World Health Report Mental Health: New Understanding, New Hope*. WHO Library Cataloguing in Publication Data.
82. Yanos, P. T., Rosenfield, S., Horwitz, A.V. (2001). *Negative and Supportive Social Interactions and Quality Of Life Among Persons Diagnosed With Severe Mental Illness* // *Community Mental Health Journal*. No. 37.

Eglė Šumskienė, Jurga Mataitytė-Diržienė

Nuo mitų prie tikrovės: psichikos sveikatos vaizdavimas žiniasklaidos priemonėse.

Metodinė priemonė – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013. – 68 p.

ISBN 978-609-459-172-3

UDK 316.774:616.89

Ri91

Eglė Šumskienė, Jurga Mataitytė-Diržienė
**NUO MITŲ PRIE TIKROVĖS: PSICHIKOS SVEIKATOS
VAIZDAVIMAS ŽINIASKLAIDOS PRIEMONĖSE**
Metodinė priemonė

Lietuvių kalbos redaktorė *Danutė Rimšienė*

Tiražas 40 egz., 4,25 sp. l., 3,16 aut. l.

Išleido Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3 LT-01513 Vilnius

Spausdino UAB "Baltijos kopija"
Kareivių g. 13B, Lt-09109 Vilnius